

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2018 metai

1

LI

Vilnius 2018

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2018
© Straipsnių autoriai, 2018

JOLITA M U L E V I Č I Ū T Ė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

PIEŠIMO MOKYMAS IR SOCIALINĖ RUSIJOS IMPERIJOS POLITIKA: LIETUVOS ATVEJIS

ANOTACIJA Straipsnyje aptariamas piešimo mokymas XIX a. antroje pusėje Rusijos imperijos ir į jos sudėtį įėjusios Lietuvos mokyklose. Į tyrimo objektą žvelgiama ne tik kaip į specifinę estetinio lavinimo problemą, bet ir kaip į sociokultūrinį fenomeną, amžininkų įsitikinimu, turėjusį atlikti svarbų vaidmenį pedagogikos modernizavimo, visuomenės ugdymo, amatų ir pramonės plėtros procesuose. Išryškinamas su piešimo mokymu sietų socialinių projektų utopiškumas, jų principinis neįgyvendinamumas ekonomiškai atsilikusioje biurokratinėje-policinėje valstybėje.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: techninis piešimas, estetinis lavinimas, vaizdinis ugdymas, naujoji mokykla, pedagogikos modernizacija, Vilniaus švietimo apygarda, Vilniaus piešimo mokykla, techninio piešimo ir braižybos klasės amatininkams.

XIX a. antrą pusę – XX a. pradžią galima vadinti piešimo idėjos įsigalėjimo laikotarpiu. Ko gero, niekada prieš tai ir niekada po to piešimui nebuvo teikiama tokios ypatingos svarbos. Tam turėjo įtakos pramonės šuolio išprovokuotas estetiškai išsilavinusių techninių specialistų poreikis, taip pat pedagoginių pažiūrų virsmas ir bendrojo lavinimo sistemos reformavimas. Nuo XIX a. septintojo dešimtmečio šie procesai intensyviai plėtojosi daugelyje šalių, tarp jų – Rusijos imperijoje. Kaip tik jie ir bus mano tyrimo objektas. Savo straipsnyje sieksiu aptarti piešimo, kaip istoriniam tarpsniui svarbaus pedagoginio ir sociokultūrinio koncepto, turinį¹. Kitaip tariant, pasitelkusi socialinės ir idėjų istorijos

¹ Rengdama straipsnį naudojausi duomenimis, kuriuos surinkau 2016–2017 m., gavusi Lietuvos mokslo tarybos paramą (projektas „Vaizdžio ugdymo idėja ir Rusijos imperijos socialinė politika XIX a. II pusėje: Lietuvos atvejis“, sutarties nr. LIP-102/2016; komandiruotė į Sankt Peterburgo atminties institucijas, sutarties nr. S-KEL-17-77).

prieigą, mėginsiu nusakyti, ką minėtu laikotarpiu reiškė mokytis piešti. Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos istoriografijoje tokiu aspektu piešimo istorija mažai tyrinėta², todėl daugiausia remsiuosi pirminiais liudijimais – archyviniais dokumentais ir publikuotais šaltiniais.

Piešimo mokymas kaip profesinės specializacijos dalis

1861 m. panaikinus baudžiavą ir atsiradus daugybei laisvų darbo rankų, iškilo neadėliotinas uždavinys restruktūrizuoti Rusijos ekonomiką. Be to, šaliai jungiantis į tarptautinę rinką, išryškėjo būtinybė didinti pramonės gaminių konkurencingumą: mat nuo XIX a. vidurio Europoje bei JAV organizuojamos tarptautinės ūkio, kultūros ir meno parodos pademonstravo, kad estetinė ir technologinė jose pateiktų rusiškų eksponatų kokybė neprilygsta Vakarų valstybių produkcijai. Siekis modernizuoti gamybą vertė plėsti ir tobulinti techninį lavinimą. Kadangi techninių įgūdžių pagrindu laikytas vizualinis išprusimas, dailės mokymo klausimai tapo viena opiausių mokyklos pertvarkos problemų.

Iki tol Rusijos imperijos švietimo koncepcija rėmėsi klasikinėmis nuostatomis, kurios savo ruožtu buvo pagrįstos dar 1599 m. išleistame veikale *Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Iesu*. Šis taisyklių rinkinys, standartizavęs Europos švietimo sis-

² Piešimo problematika nuodugniau aptarta lenkų mokslininkų veikaluose, tarp kurių pirmiausia minėtina Krokuvos pedagoginio universiteto profesorės Katarzynos Dormus studija, gana plačiai nagrinėjanti esteti-
nį lavinimą ne tik Krokuvos, bet ir visos Galicijos bei Vakarų Europos mokyklose (K. D o r m u s, *Rozwój form wychowania estetycznego i nauczania rysunku w Krakowie w latach 1850–1914*, Warszawa, 1998). Iš rusų autorių darbų išsiskiria Maskvos valstybinio pedagoginio universiteto profesorių Stanislavo Lomovo ir Seitkali Amanžolovo monografija apie Rusijos meninio švietimo raidą (С. Л о м о в, С. А м а н ж о л о в, *Методология художественного образования*, Москва, 2011). Tačiau reikia pastebėti, kad tiek rusų, tiek lenkų mokslinėje literatūroje piešimo klausimus linkstama traktuoti palyginti siaurai, kaip specifinę dailės pedagogikos problemą, jos esmingiau nesiejant su socialiniais procesais. O Lietuvos istoriografijoje panašių publikacijų apskritai nėra. Čia vyrauja atskiroms specializuotoms dailės mokykloms skirti tyrimai. Iš paskutiniaus keliais dešimtmečiais pasirodžiusių veikalų kaip artimiausius šio straipsnio temai galima nurodyti Jolantos Širkaitės, Rasos Butvilaitės ir Rimos Rutkauskienės darbus (R. Š i r k a i t ė, *Vilniaus piešimo mokykla ir Lietuvos dailė 1866–1915 metais: daktaro disertacija*, Vilnius, 1994; R. B u t v i l a i t ė - P e t r a u s k i e n ė, *Vilniaus piešimo mokykla 1866–1915 metais, Kształcenie artystyczne w Wilnie i jego tradycje = Vilniaus meno mokykla ir jos tradicijos: parodos katalogas*, Toruń, 1996, p. 302–306; J. Š i r k a i t ė, *Vilniaus piešimo mokykla ir jos mokiniai, Kultūros istorijos tyrinėjimai*, t. 3, Vilnius, 1997, p. 166–229; R. R u t k a u s k i e n ė, *Nemokamos techninio piešimo ir braižybos klasės Vilniuje, Acta Academiae Artium Vilmensis. Dailė*, t. 29, 2003, p. 85–94; J. Š i r k a i t ė, *Apie Vilniaus piešimo mokyklą, Académie de Vilna. Vilniaus piešimo mokykla 1866–1915: parodos katalogas*, sud. J. Širkaitė, Vilnius, 2017, p. 5–19). Beje, bendresnis požiūris į piešimo mokymą būdingas R. Butvilaitės straipsniui, skirtam XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios estetinio lavinimo ypatumams (R. B u t v i l a i t ė, *Architektūros mokymas XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje neuniversitetinėse Lietuvos mokyklose, Acta Academiae Artium Vilmensis. Dailė*, t. 29, 2003, p. 7–18). Nors čia autorė gilinasi į ankstesnį laikotarpį, tačiau šiuo atveju jos tyrimas svarbus dėl panašaus mokslinio akiračio.

temoje dominavusių jėzuitų mokyklų darbo principus, tarp ugdomųjų dalykų įtvirtino teologijos, filosofijos, lotynų ir graikų kalbų primatą. *Ratio Studiorum* suformuluoti normatyvai įvairių šalių mokyklose padėjo įsigalėti elitiniam, t. y. privilegijuotiems luomams skirtam, į bendrąsias humanitarines žinias orientuotam, kalbinėmis medijomis, logine proto mankšta ir atminties pratybomis grįstam mokymo modeliui. Rusijos imperijoje vidurinio lavinimo srityje šį modelį atitiko XVIII a. pradėtos steigti ir netrukus po visą šalį išplitusios gimnazijos – daugiausia kilmingų jaunuolių bei valdininkų vaikų ugdymo įstaigos, teikusios antikinės kultūros studijomis paremtą universalų išsilavinimą ir grindusios prielaidas stoti į universitetus, kurių atestatai atverdavo perspektyvą rinktis valstybės tarnautojo karjerą. Tačiau septintajame dešimtmetyje įvykę socialiniai ir ekonominiai lūžiai privertė nusistovėjusias edukacijos formas keisti. Tuo metu išryškėjo mokyklos demokratizavimo, profesinės specializacijos ir pedagoginių metodų kaitos tendencijos.

Vienas pirmųjų reikšmingesnių žingsnių šia linkme buvo žengtas 1864 m. įteisinus dviejų rūšių gimnazijas: klasikines, orientuotas į tradicinį humanitarinį švietimą, ir realines. Pastarosios, suformuotos vokiškų švietimo institucijų pavyzdžiu ir 1872 m. perkvalifikuotos į realines mokyklas, buvo skirtos praktinėms techninio profilio žinioms skleisti tarp miesto gyventojų sluoksnių³. Jose, greta svarbiausių dalykų, t. y. matematikos, chemijos bei modernių užsienio kalbų, atsidūrė piešimas ir braižyba. Pavyzdžiui, pagal 1849–1864 m. galiojusią Gimnazijų ir mokyklų nuostatų redakciją, dailės mokymas buvo privalomas tik parengiamojoje ir pirmose trijose berniukų gimnazijų klasėse, tam skiriant vos po vieną savaitinę pusantros valandos pamoką⁴. O 1872 m. sudarytoje realinių mokyklų piešimo programoje šio dalyko trukmė ir pamokų skaičius gerokai padidintas⁵.

³ Tiesa, Lietuvoje realinės mokyklos veikė dar XIX a. pirmajame–trečiajame dešimtmetyje. Tačiau tai buvo valstiečių vaikams skirtos ūkinio profilio švietimo įstaigos, priklausiusios pradinė mokyklų kategorijai. Naikinant Vilniaus švietimo apygardos (toliau – VŠA) autonomiją, jų buvo atsisakyta (žr.: *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai (ligi Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos)*, sud. M. Karčiauskienė [et al.], Vilnius, 1983, p. 119). Vėliau, remiantis 1836 m. įsaku dėl realinių skyrių steigimo, 1838–1839 m. prie kelių Rusijos imperijos mokyklų, taip pat ir prie Vilniaus gimnazijos, buvo suformuotos realinės klasės, kurių programos apėmė techninę chemiją, praktinę mechaniką, technologiją, piešimą ir braižybą (M. L u k š i e n ė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*, Kaunas, 1970, p. 289; Л. К о ш м а н, Профессиональное образование, *Очерки русской культуры XIX века*, т. 3: *Культурный потенциал общества*, Москва, 2001, с. 203). Šias daugiausia miesto visuomenei, o ne gimnazistams skirtas klases galima laikyti septintajame–aštuntajame dešimtmetyje pradėjusių veikti realinių mokyklų pirm-takėmis.

⁴ Daugelyje mergaičių gimnazijų vietoj piešimo mokyta rankdarbių. Šiame straipsnyje daugiausia susitelksiu į berniukų bendrojo lavinimo įstaigas, nes būtent jose plačiausiu mastu vykdytos pedagoginės reformos.

⁵ 1872 m. programa į inžinerijos bei chemijos mokslus orientuotose realinėse mokyklose įteisino ketverių, o komercinio profilio įstaigose, kurioms priklausė ir Vilniaus realinė mokykla, – penkerių metų piešimo kursą.

Tačiau joje netolygiai paskirstytas krūvis ir numatytos perdėm sudėtingos užduotys⁶, todėl vėliau ji buvo ne kartą taisoma. Antai naujas 1888 m. aprašas privalomą piešimo mokymą tolygiai integravo į visą mokyklinį septynerių metų kursą, o 1895 m. parengtame trečiajame programos variante supaprastintos pamokų užduotys.

Realinių mokyklų populiarumas vakarinėse gubernijose sparčiai augo⁷. 1899 m. VŠA vadovybė konstatavo, kad iš visų stojančiųjų paraiškų, pateiktų Vilniaus, Panevėžio, Balstogės, Minsko, Dvinsko, Pinsko ir Mogiliavo mokykloms, išgalėta patenkinti tik 44,5 % prašymų⁸. Baigusieji realines mokyklas neįgydavo teisės studijuoti universitetuose, tačiau galėdavo rinktis inžinerijos, agronomijos ar komercijos mokslus arba toliau gilinti dailės įgūdžius taikomųjų tikslų siekiančiuose techninio piešimo mokyklose.

Rusijos imperijoje pirmąją profesinę instituciją, rengiančią taikomąsias dailės specialistus, 1825 m. Maskvoje įkūrė stambus žemvaldis, pramonininkas bei valstybės veikėjas grafas Sergejus Stroganovas (*Сергей Григорьевич Строганов*, 1794–1882). Ši įstaiga, kuri iš pradžių vadinosi Dailės ir amatų piešimo mokykla (*Школа рисования в отношении к искусствам и ремеслам*), o po 1842 m. reorganizavimo įgijo Stroganovo techninio piešimo mokyklos pavadinimą, turėjo estetiškai lavinti amatų besimokančius nekilmingų tėvų ir baudžiauninkų vaikus. Ji tapo viena pirmųjų Rusijos mokyklų, užsibrėžusių nutraukti ilgaamžę viduramžišką tradiciją, kai profesinės žinios perduodamos dirbtuvėje tiesiai iš meistro mokiniui, ir įdiegti modernius amatininkų rengimo principus⁹. Jos diplomas nekilmingam asmeniui ne tik suteikdavo teisę įsidarbinti piešimo mo-

⁶ Pagal 1872 m. programą pirmoje realinės mokyklos klasėje piešimui per savaitę turėjo būti skiriamos net šešios pusantros valandos pamokos. Per ketverius metus mokiniai turėjo ne tik išeiti kursą nuo paprasčiausių geometrinių modelių iki sudėtingų gipso išliejimų piešimo, bet ir susipažinti su perspektyvos taisyklėmis, klasikiniiais orderiais bei architektūros stiliais.

⁷ Rusiškoje istoriografijoje teigiama, kad realinės mokyklos rusų visuomenės netenkino, nes nesudarė galimybių toliau studijuoti universitetuose ir siekti valstybinės tarnybos (Ш. Г а н е л и н, *Очерки по истории средней школы в России второй половины XIX века*, Москва, 1954, c. 42). Greičiausiai šių tyrimų paveikti, panašią nuomonę reiškė ir kai kurie lietuvių pedagogikos istorikai (А. Е н д з и н а с, *Specialiojo mokslo raidos Lietuvoje bruožai. I dalis*, Vilnius, 1974, p. 172–173). Tačiau vertėtų atkreipti dėmesį, kad vadinamajame Šiaurės Vakarų krašte padėtis buvo kitokia nei rusiškose gubernijose. Daugelis vietinių katalikų savo ateities su valdiška karjera nesiejo, todėl į realines mokyklas noriai stojo tiek miestiečių, tiek bajorų luomo atžalos.

⁸ Отчет по управлению Виленским учебным округом за 1899 гражданский год. Б: Реальные училища, Вильна: Типография А. Г. Сыркина, [b. m.], *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 567, ap. 1, b. 2449, l. 28.

⁹ Iki tol būta mėginimų atidaryti fabrikų mokyklėles. 1816 m. pirmąją privačią mokyklą prie savo tekstilės įmonės Maskvoje įsteigė pramonininkas Timofejus Prochorovas. Čia T. Prochorovo fabriko ir aplinkinių manufaktūrų darbininkai bei jų vaikai mokyt elementaraus raštingumo, sąskaitybės, braižybos, ornamentinio piešimo, taip pat drožėjo, metalo raižytojo, audėjo, apmušėjo, staliaus ir suvirintojo amato (Л. К о ш м а н, *min. veik.*, p. 209–210).

kytoju, bet ir išvaduodavo nuo rekrutų prievolės, fizinių bausmių bei pagalvės mokesčio¹⁰. Antroji analogiška įstaiga – Piešimo mokykla laisviesiems lankytojams (*Школа рисования для вольноприходящих*) – buvo organizuota 1839 m. Sankt Peterburge vokiečių kilmės astronomo, matematiko ir inžinieriaus Kornelijaus Augusto Reissigo (*Корнелий Христианович Рейссиг* vel *Cornelius August von Reissig*, 1781–1860) pastangomis¹¹. 1857 m. ji perėjo Dailės skatinimo draugijos globon ir kultūros istorijoje labiausiai pagarsėjo kaip šiam susivienijimui priklausanti institucija. Trečioji techninio piešimo mokykla atvėrė duris taip pat Sankt Peterburge. Įsteigta 1876-aisiais bankininko ir pramoninko barono Aleksandro Štiglico (*Александр Людвигович Штиглиц* vel *Alexander von Stieglitz*, 1814–1884) lėšomis ir po trejų metų atidaryta, ji gavo mecenato vardą (*Центральное училище технического рисования барона Штиглица*)¹². Minėtas trejetas įsitvirtino kaip svarbiausi Rusijos imperijos pramonės dailininkų ir amatininkų meninio ugdymo centrai. Garsioji trijulė paklojo taikomosios dailės švietimo pamatus ir parengė daugybę po visą imperiją pasklidusių absolventų (iki 1918 m. čia taip pat studijavo daug Lietuvos jaunuolių). Be to, ji darė stiprią įtaką vėliau suformuotoms panašaus pobūdžio regioninėms mokykloms: padėjo rengti programas ir apsirūpinti mokymo priemonėmis, kontroliavo pedagoginius procesus, savo veikla rodė profesinį pavyzdį.

Vilniaus piešimo mokykla: tarp profesinio lavinimo ir imperinės politikos

Šiai naujoviškų dailės švietimo įstaigų rūšiai priklausė ir 1866 m. įkurta Vilniaus piešimo mokykla (toliau – VPM)¹³, vadovaujama Imperatoriškosios dailės akademijos auklėtinio Ivano Trutnevo (*Иван Петрович Трутнев*, 1827–1912). Pradinė jos koncepcija buvo tokia pati kaip Maskvos ir Sankt Peterburgo institucijų: ji turėjo estetiškai prusinti vietinius amatininkus ir fabričių darbininkus, vadinamajame Šiaurės Vakarų krašte skatinti amatų ir pramonės plėtrą bei prisidėti gerinant čionykščių gaminių

¹⁰ Žr.: *Правила для приема учеников в Строгановское училище технического рисования и программа учения, на основании Высочайше утвержденного 2-го января 1860 года положения*, Москва, 1860, c. 7.

¹¹ Арие К. Reissigą ir Piešimo mokyklos laisviesiems lankytojams įkūrimą plačiau žr.: Е. Боровская, Санкт-Петербургская рисовальная школа на Бирже и ее основатели – Е. Ф. Канкрин и К. Х. Рейссиг, *Немцы в Санкт-Петербурге (XVIII–XX века): биографический аспект*, вып. 6, Санкт-Петербург, 2011, c. 265–275.

¹² Plačiau žr.: *Краткие сведения о назначении, устройстве и круге деятельности Центрального училища технического рисования барона Штиглица*, Санкт-Петербург, 1881.

¹³ Iki 1915 m. institucija vadinta įvairiai – Piešimo ir amatų, Piešimo ir braižybos, Liaudies piešimo ir braižybos, Vilniaus liaudies piešimo mokykla, taip pabrėžiant jos taikomąjį, demokratišką pobūdį, ir tik vėlesnėje istoriografijoje nusistovėjo Vilniaus piešimo mokyklos pavadinimas.

kokybę¹⁴. Būtent tokius mokyklos tikslus regėjo VŠA globėjas Ivanas Kornilovas (*Иван Петрович Корнилов*, 1811–1901), jos atidarymo išvakarėse apgailestavęs, kad vietos bajorai ir valstiečiai vengia imtis amatininkystės¹⁵.

Mokyklos programa numatė pagrindinį – amatų – skyrių ir papildomą padalinį – tradicinės dailės mėgėjams skirtą tapybos klasę. Amatų skyriaus kursą sudarė geometrinųjų kūrinių, ornamentų, gėlių, žmonių ir gyvūnų piešimas, lipdyba iš molio ir vaško, perspektyvos dėsnių žinios, statybinių medžiagų ir konstrukcijų pažinimas, pastatų planų ir fasadų braižyba, žemės ūkio padargų ir susisiekimo priemonių projektavimas¹⁶. Vilniškės institucijos veiklos metodai buvo panašūs į senojoje ir naujojoje imperijos sostinėse jau veikusių įstaigų metodiką. Pastarąją vienas pirmųjų apibūdino minėtas K. Reissigas¹⁷. Tiek jis, tiek daugelis kitų rusų techninio piešimo idėjos puoselėtojų rėmėsi vakarietiška patirtimi, tad jų įtvirtinti principai buvo artimi analogišku Europos mokyklų nuostatoms. Mokymo procesas čia organizuotas laipsniškai, nuo paprasčiausių iki sudėtingų formų vaizdavimo, orientuotasi į praktines užduotis, o tradiciniam akademiniam lavinimui būdingas pavyzdinių paveikslų kopijavimas ir gipso modelių piešimas derintas su XIX a. antroje pusėje vis labiau populiarėjusiomis gamtos studijomis. Trumpai tariant, vilniečių programa jokiais savitais bruožais neišsiskyrė. Tačiau ypatingas buvo pats VPM įsteigimo faktas.

Pagal įkūrimo metus VPM reikėtų laikyti trečiuoju specializuotu taikomosios dailės ugdymo židiniu Rusijos imperijoje. Jau vien ši aplinkybė pabrėžia institucijos reikšmę. Negana to, I. Trutnevui patikėta mokykla buvo pirmoji ir kurį laiką vienintelė tokio užmojo taikomosios dailės mokymo įstaiga periferijoje. 1870 m. Vidaus reikalų ministerijai atliekant apklausą apie nevalstybinį dailės švietimą, smulkiųjų būrelių ir kursų aptikta Odesoje, Charkove, Kijeve, Riazanėje, Penzoje, taip pat Vladimiro ir Naugardo apylinkėse¹⁸. Tačiau be kelių ikonų tapybos dirbtuvių, visi nustatyti atvejai buvo susiję su

¹⁴ *Рисовальная и ремесленная школа учреждается с целью доставить возможность желающим изучить искусство рисования, на сколько оно полезно при применении к ремеслам и фабричным производствам. Основание первой в здешнем крае рисовальной ремесленной школы будет, конечно, иметь благотворное влияние на развитие в фабричном и ремесленном классе чувства изящного, а следовательно и на улучшение фабричных и ремесленных изделий.* (Skelbimas apie Vilniaus piešimo ir amatų mokyklos su tapybos klase atidarymą (cenzūros leidimas spaudai 1866 11 08), *LVI*, f. 567, ap. 5, b. 1010, l. 8).

¹⁵ VŠA globėjo I. Kornilovo 1866 10 05 rašto švietimo ministrui D. Tolstojui juodraštis, ten pat, l. 13–18.

¹⁶ Apie Vilniaus piešimo mokyklos programą plačiau žr.: J. Š i r k a i t ė, Apie Vilniaus piešimo mokyklą, p. 7.

¹⁷ К. Р е й с с и г, *Об изучении искусства рисования и применении оногo к ремеслам, для учителей и учеников Рисовальной школы для вольноприходящих в С.-Петербурге*, Санкт-Петербург, 1840.

¹⁸ Vidaus reikalų ministro A. Timaševio 1870 08 12 raštas didžiajam kunigaikščiui Vladimirui Aleksandrovičiui su duomenimis apie Rusijos imperijoje veikiančias privačias piešimo mokyklas, *Российский*

įprastu „grynojo“ meno mokymu¹⁹. Jokių privačių ar visuomeninių mokyklų nerasta ne tik daugumoje rusiškų regionų, bet ir apklausoje dalyvavusiose Lomžos, Radomo, Kelcų, Piotrkovo, Plocko, Gardino, Suvalkų, Kuršo, kitose vakarinėse gubernijose²⁰. Į Vidaus reikalų ministerijos inicijuotą užklausą neigiamai atsakė ir VŠA globėjas, pranešdamas, kad jam pavaldžioje teritorijoje nėra nė vienos privačios dailės švietimo įstaigos, o vienintelė Vilniuje veikianti Liaudies piešimo ir braižybos mokykla nelaikytina privačia, nes yra finansuojama iš valstybės išdo²¹.

Paskutinė aplinkybė taip pat liudija čionykštės mokyklos išskirtinumą. Visos minėtos Sankt Peterburgo ir Maskvos institucijos susikūrė bendradarbiaujant privatiems asmenims ir valstybei. Vienintelė VPM buvo įkurta „iš viršaus“, vien valdžios pastangomis ir valstybės lėšomis. Tai įvyko tuo metu, kai centrinė Rusijos imperijos valdžia taikomosios dailės žinių dar nebuvo pradėjusi planingai skleisti – valstybinė šios srities politika užsiims tik 1870–1873 metais. Įsidėmėtina ir tai, kad VPM atidarymu imta rūpintis tuoj pat po 1863–1864 m. sukilimo, t. y. kaip tik tada, kai buvo naikinamas grafo Eustachijaus Tiškevičiaus kuruotas Vilniaus senienų muziejus, uždarinėjami Lietuvos katalikų vienuolynai ir bažnyčios, uždraudžiama spauda lotyniškais rašmenimis ir apribojamos vietinių katalikų teisės. Negana to, mokykla atsirado per rekordiškai trumpą laiką. 1865 m. rudenį Vilniaus progimnazijos mokytojas Ivanas Petrovas veikiausiai VŠA vadovybės užsakytu parengė miestiečiams (*для людей городских сословий*) skirtos piešimo mokyklos programą, gavo Vilniaus generalgubernatoriaus pašalpą ir oficialų leidimą tokią instituciją steigti²², tačiau galop dėl nežinomų priežasčių valdžios lūkesčių nepateisino ir nuo

государственный исторический архив (toliau – ПГИА), ф. 89, оп. 7, д. 77, л. 4–6; Vidaus reikalų ministerijos Bendrųjų reikalų departamento direktoriaus 1873 01 11 raštas Sankt Peterburgo Imperatoriškosios dailės akademijos valdybai su žiniomis apie privačias dailės mokyklas Kijevo gubernijoje, ten pat, l. 9–10.

¹⁹ 1870 m. atlikta apklausa parodė, kad estetinis amatų ir pramonės darbuotojų lavinimas Rusijos imperijoje dar tik pradedamas plėtoti ir smarkiai atsilieka nuo kitų šalių lygio. Pavyzdžiui, XIX a. septintajame dešimtmetyje Vokietijoje, neskaitant kelių aukštųjų meninio ir inžinerinio profilio institucijų, kuriose tarp kitų dalykų mokyta ir taikomojo piešimo, jau veikė 34 įvairaus dydžio dailės mokyklos, skirtos amatininkams ir pramonės darbininkams (žr.: C. H i p p e a u, *Wychowanie publiczne w Niemczech. Ochronki, ogródki dziecięce, szkoły początkowe, szkoły realne, gimnazya, uniwersytety, zakłady specjalne*, Warszawa, 1874, s. 7, 181). Aštuntojo dešimtmečio pradžioje techninio pobūdžio piešimo mokyklos ir klasės funkcionavo beveik visuose Prancūzijos pramoniniuose miestuose, o taikomosios dailės sąjūdyje pirmavusioje Didžiojoje Britanijoje būta net 92 tokios rūšies įstaigų (Finansų ministro M. Reiterno 1873 03 02 raštas Valstybės Tarybai dėl priemonių meniškai lavinti gamintojų sluoksnius, ПГИА, ф. 1152, оп. 8 (1873 m.), д. 199, л. 2v, 4v).

²⁰ Vidaus reikalų ministro A. Timaševio 1870 04 05 atsakymas didžiajam kunigaikščiui Vladimirui Aleksandrovičiui, ten pat, f. 789, ap. 7, b. 77, l. 3.

²¹ VŠA globėjo N. Sergijevskio 1870 05 04 rašto Vilniaus gubernatoriui J. Steblinui-Kamenskiui juodraštis, LVIA, f. 567, ap. 5, b. 2042, l. 1.

²² Vilniaus generalgubernatoriaus K. Kaufmano 1865 12 09 rašto VŠA globėjui I. Kornilovui kopija, ten pat, b. 2871, l. 12.

projekto buvo nušalintas. Netrukus surastas kitas kandidatas – I. Trutnevas. Šis 1866 m. rugsėjo 19 d. pateikė naują programą, kuria remiantis tų pačių metų gruodžio mėnesį mokykla ir buvo atidaryta²³.

Iš išlikusios dokumentacijos galima spręsti, kad žaibiškai besirutuliojusius įvykius lėmė ne centrinės žinybos, o vietos biurokratai, visų pirma – pagrindinis šio sumanymo autorius I. Kornilovas. Tuometinis VŠA globėjas garsėjo kaip uolus imperinės politikos vykdytojas. Jis dėjo daug pastangų reorganizuojant krašto paveldą kaupusį Vilniaus senienų muziejų ir kuriant rusų kultūros citadele turėjusią tapti Viešąją biblioteką. Būtent jam priklausė mintis Vilniuje įsteigti Imperatoriškosios Rusijos geografijos draugijos Šiaurės Vakarų skyrių kaip alternatyvą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją tyrinėjusiai Laikinajai archeologijos komisijai. Tiek I. Kornilovo veiklos pobūdis, tiek anksčiau aptartos aplinkybės leidžia tvirtinti, kad į būsimą piešimo mokyklą žvelgta ne vien kaip į paprastą profesinių įgūdžių sklaidos priemonę. Neabejotina, kad vietos administracija jai buvo numaćiusi dar ir kitą tikslą, kurį, regis, siejo ne tiek su meninio mokymo turiniu²⁴, kiek su socialine institucijos funkcija: tikėtasi, kad VPM regione pagausins amatininkų ir pramonės gamintojų sluoksni, į kurį įsilies ne tik nekilmingi vakarinių gubernijų gyventojai, bet ir bajorai. Taigi būsimoji įstaiga veikiausiai buvo traktuojama kaip socialinės inžinerijos įrankis, Šiaurės Vakarų krašte padėsiantis proteguoti trečiąjį luomą, skatinti bajorijos deklasacijos procesą ir (netiesiogiai) silpninti senojo elito įtaką.

1866 m. I. Kornilovas į piešimo mokyklos organizavimą žvelgė kaip į laikiną eksperimentą, privalantį praeiti akylo išbandymo laikotarpį²⁵. Tačiau laikinumo būseną tapo permanentine. Naujos švietimo struktūros įteisinimo procesas liko neužbaigtas. Nors mokykla veikė ilgai, iki 1915 m., nei jos statusas, nei nuolatiniai darbuotojų etatai taip ir

²³ Išrašas iš Vilniaus piešimo mokyklos bylos, ten pat, l. 2.

²⁴ Istoriografijoje reiškiamą nuomonę, kad VPM buvo įkurta siekiant Lietuvoje rengti ikonų tapytojus ir diegti rusų dailės formas (J. Širkaitė, Vilniaus piešimo mokykla ir jos mokiniai, p. 167–168). Toks tvirtinimas paremtas XX a. pradžioje paskelbtomis Aleksandro Milovidovo interpretacijomis (žr.: А. М и л о в и д о в, *Академик-художник Иван Петрович Трутнев: юбилейное издание по поводу 50-летия художественной деятельности И. П. Трутнева, насадителя русского искусства в Северо-Западном крае*, Вильна, 1908). Tačiau archyvuose dokumentuose užuominų apie panašius krašto administracijos ketinimus nėra. Antai sumanymas mokykloje rengti ikonų meistrus kilo tik 1870 m., bet jis nedavė rezultatų ir greitai buvo užmirštas (žr.: Vilniaus piešimo mokyklos vadovo I. Trutnevo 1870 10 10 raštas VŠA globėjui N. Sergijevskiiui su ikonų dirbtuvės projektu, *LVIIA*, f. 567, ap. 5, b. 1010, l. 212–214). Minėtos prielaidos nepagrindžia ir I. Trutnevo sudaryta programa, kurioje nerasime nieko ideologiškai angažuoto ar specifiskai rusiško. Be to, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad septintajame dešimtmetyje amatininkų ugdymo srityje tautiškumo problema tebuvo užuomazgų lygyje. Nacionalinio stiliaus idėja Rusijos taikomojoje dailėje visu pajėgumu išsiskleis tik paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais, tad mažai tikėtina, kad VPM iniciatoriai galėjo rusiškų meno formų sampratą konceptualiai reflektuoti ir strategiškai ja remtis.

²⁵ VŠA globėjo I. Kornilovo 1866 10 05 rašto švietimo ministrui D. Tolstojui juodraštis, *LVIIA*, f. 567, ap. 5, b. 1010, l. 13–18.

nebuvo patvirtinti. Tai reiškė, kad instituciją, gyvavusią vien iš valdžios malonės, buvo galima be didesnių procedūrinių komplikacijų bet kada panaikinti. Dviprasmiška padėtis itin aštriai iškilo į viešumą XX a. pradžioje, kai VŠA vadovybė panoro, kad mokykla oficialiai rengtų piešimo mokytojus ir gautų teisę jiems teikti visoje imperijoje pripažįstamus atestatus. Po kelių pakartotinių kreipimųsi Švietimo ministerija²⁶ prašymą atmetė nurodydama, kad VPM esanti tik privati I. Trutnevo mokymo įstaiga, neturinti patvirtinto statuto, o valstybė ir Imperatoriškoji dailės akademija ją remia be jokių įsipareigojimų, vien iš pagarbos jos vadovui²⁷.

Piešimo mokytojai: kilmė, kvalifikacija, statusas

Kaip teigiama Švietimo ministerijai siųstuose prašymuose, susirūpinti pedagogų rengimu VŠA vadovybę paskatino chroniškas dailės mokytojų stygius – dėl to į amatų mokyklas bei klases esą stoji vaikai, neturintys jokių dailės žinių ir negalintys efektyviai įsisavinti kurso²⁸. Tiek VŠA, tiek centrinėse Rusijos gubernijose šio dalyko specialistų ėmė smarkiai trūkti, kai realinėse ir apskrities mokyklose buvo įvestos privalomos piešimo pamokos. Vis dėlto VŠA ir VPM vadovų planus greičiausiai pakurstė ne tik išaugęs pedagoginių kadro poreikis, bet ir piešimo mokytojams keliamų reikalavimų sugriežtinimas bei jo nulemtos nevienodos įvairių dailės švietimo centrų absolventų galimybės konkuruoti darbo rinkoje.

Rusijos imperijoje teisę mokyti piešti daugelį dešimtmečių reglamentavo 1832 m. nuostatai. Pagal juos, piešimo mokytoju galėjo tapti kiekvienas laisvas asmuo, turįs tam reikalingų žinių, kurios (jei jų neliudija Sankt Peterburgo Imperatoriškosios dailės akademijos diplomai) patikrinamos specialiu egzaminu. Iš norinčių dirbti pradinių mokymo įstaigų grupei priklausančiose apskrities mokyklose daugiausia reikalauta sugebėjimo kopijuoti. Sudėtingesnės užduotys laukė tų, kurie rengėsi įsidarbinti gimnazijose: jie privalėjo iš natūros ir pagal gipsinius modelius nupiešti žmogaus galvą, plaštaką ir pėdą, nubraižyti ir nuštrichuoti jonėninio ar korintinio orderio koloną, taip pat aliejumi arba akvarele nu-

²⁶ Lietuvos istorikams vis dar diskutuojant, kaip versti originalų šios centrinės valdymo įstaigos pavadinimą (rus. *Министерство народного просвещения*), straipsnyje pasirinkta trumpoji jo forma. Taip atsižvelgiama į argumentą, kad lietuviškoje istoriografijoje įsitvirtinęs pažodinis vertinys „Liaudies švietimo ministerija“ yra netikslus, nes neatspindi nacionalinio, t. y. visus luomus ir gyventojų grupes, o ne tik demokratinius sluoksnius aprėpiančio ministerijos veiklos pobūdžio.

²⁷ Švietimo ministerijos Mokslo komiteto Techninio ir profesinio ugdymo skyriaus žurnalo 1906 06 09 išrašas, *PIIA*, ф. 741, оп. 8 (1905 m.), д. 105, л. 36–39; Imperatoriškosios dailės akademijos kanceliarijos sekretoriaus 1906 11 17 raštas Švietimo ministerijos Pramoninių mokyklų skyriui, ten pat, l. 44.

²⁸ Žr. bylas: Apie kursų miesto mokyklų grafinių menų mokytojams rengti įsteigimą prie Vilniaus piešimo mokyklos, ten pat, ap. 2 (1902 m.), b. 411; Susirašinėjimas dėl Vilniaus piešimo mokyklos teisės teikti miesto mokyklų grafinių menų mokytojų pažymėjimus, ten pat, ap. 8 (1905 m.), b. 105.

tapyti savo pačių sugalvotą paveikslą²⁹. 1832 m. taisyklės leido dailės mokytojo profesiją rinktis net ir neįgijusiems specialaus išsilavinimo³⁰. Tačiau nuo septintojo dešimtmečio vidurio situacija ėmė keistis. Tuo metu Lietuvos pedagoginio darbo rinką užplūdo Sankt Peterburgo Imperatoriškosios dailės akademijos ir Maskvos Stroganovo techninio piešimo mokyklos absolventai. Tarp atvykstančių jaunų specialistų dominavo būtent pastarieji.

Po 1863–1864 m. sukilimo vakarinėse gubernijose pradėta taikyti diskriminacinę kadru politiką atsikėlėliams sudarė itin palankias sąlygas. Vien 1865–1866 m. VŠA mokyklose įsidarbino 22 Stroganovo techninio piešimo mokyklos auklėtiniai³¹. Stroganoviečiai greitai išstūmė ankstesnius mokytojus, tarp kurių daugiausia buvo su Vilniaus universitetu bei jo aplinka susijusių vietos bajorų³². Nuo savo pirmtakų atvykėliai skyrėsi kilme, kultūriniais interesais ir žiniomis. Tarp naujųjų pedagogų vyravo iš Rusijos kaimų ir provincijos miestų kilę valstiečių, pirklių, amatininkų ir smulkių tarnautojų sūnūs. Jie nepuoselėjo didelių kūrybinių ambicijų, į savo profesiją žvelgė kaip į paprastą pragyvenimo šaltinį ir, be taikomųjų dailės įgūdžių, tebuvo gavę vidurinio išsilavinimo pagrindus. Tokiems siauro profilio specialistams, nemokantiems vietinių kalbų, nepažįstantiems Lietuvos kultūros, lengviau buvo pritapti gubernijų centruose, kuriuose spietėsi didesnės rusų burokratų ir inteligentų bendruomenės. Tačiau į mažesnių miestų aplinką jie integruodavosi sunkiai. Be tiesioginių pareigų, vienintelė visuomeninė piešimo mokytojų prievolė buvo talkinti teismams dokumentų klastojimo bylose nustatant rašysenos autentiškumą. Kartais tokie asmenys apleisdavo pamokas, įnikdavo į alkoholį ir azartinius lošimus, atsiduodavo revoliucinių idėjų propagandai³³,

²⁹ Žr.: 1832 07 05 švietimo ministro patvirtinti gimnazijų ir apskrities mokyklų piešimo mokytojų kvalifikacijos nuostatai, ten pat, f. 790, ap. 1, b. 5, l. 3536.

³⁰ Tokia padėtis būdinga visai pirmai XIX a. pusei. Pasak Meilės Lukšienės, dailės specialistų nuolat trūko, todėl šio dalyko dažnai nemokyta, nors mokyklų programose jis buvo numatytas (M. Lukšienė, min. veik., p. 165). R. Butvilaitė mini, kad šimtmečio pradžioje Lietuvos mokyklose piešimą dažnai dėstydavo buvę jėzuitų vienuoliai – matematikos ir fizikos mokytojai (R. Butvilaitė, Architektūros mokymas XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje neuniversitetinėse Lietuvos mokyklose, p. 10). Vėliau šio darbo kartais imdavosi vien bendrąjį vidurinį arba pradinį išsilavinimą įgiję jaunuoliai. Tai, kad jiems pavykdavo išlaikyti egzaminą, liudija dailės mokytojo kvalifikacijos reikalavimus nebus aukštus.

³¹ VŠA globėjo I. Kornilovo 1867 01 02 rašto Vilniaus generalgubernatoriui E. Baranovui kopija, *RNB RS*, f. 377, b. 27, l. 1v; Vilniaus generalgubernatoriaus E. Baranovo 1867 01 24 raštas VŠA globėjui I. Kornilovui, *LVA*, f. 567, ap. 3, b. 1750, l. 9.

³² Apie piešimo mokytojus XIX a. ketvirtajame–penktajame dešimtmetyje žr.: R. Janonienė, Dailės studijos Vilniuje 1831–1863 metais, *Kształcenie artystyczne w Wilnie i jego tradycje = Vilniaus meno mokykla ir jos tradicijos: parodos katalogas*, p. 283–289.

³³ Pavyzdžiui, Mykolas Krupavičius, 1900–1905 m. studijavęs Veiverių mokytojų seminarijoje (tiesa, priklausiusioje ne VŠA, bet Varšuvos švietimo apygardai), prisiminė piešimo mokytoją Grigorjevą, kuris ne tiek dėstė savo dalyką, kiek mokiniams aiškino, „kaip sėkmingiau sukelti revoliuciją ir nuversti carą“ (M. Krupavičius, *Atsiminimai*, 2-as leidimas, Vilnius, 2006, p. 34).

imdavo konfliktuoti su mokyklos vadovybe, įsiveldavo į riaušes ar net būdavo apkaltinami nužudymu³⁴.

Nepaisant didėjančios socialinės ir kultūrinės piešimo reikšmės, visuomeninis dailės mokytojo prestižas iki pat devintojo dešimtmečio pabaigos Rusijos imperijoje ir į jos sudėtį įėjusioje Lietuvoje išliko žemas, o pareigos – menkai apmokamos. Geresnė padėtis susiklostė pagal 1872 m. nuostatus veikusiose realinėse mokyklose, kuriose piešimo mokytojai turėjo nuolatinį etatus, daugiau pamokų ir pastovius darbo grafikus. Tuo tarpu gimnazijose ir progimnazijose dailės pedagogų gerovė priklausė nuo besikeičiančių mokinių įnorių ir jų tėvų nuomonės³⁵. Kaip laisvai samdomi darbuotojai jie negalėjo tapti vietos pedagogų tarybos nariais ir dalyvauti mokyklos valdyme. Išdirbusieji gimnazijose 35 metus ir kasmet mokėjusieji socialines įmokas sulaukdavo varganos VII kategorijos pensijos, o dėstantys apskrities mokyklose iš viso neturėjo pensinės teisės. VŠA kanceliariją jie atakuodavo skundais dėl prastų darbo sąlygų ir prašymais skirti pašalpas arba suteikti geresnę tarnybos vietą. Pagal darbo vietos keitimo dažnį piešimo mokytojus, ko gero, reikėtų laikyti viena mobiliusių profesinių grupių anuometinėje Lietuvoje. Tuo požiūriu kaip raiškus pavyzdys prisimintinas piešimo mokyklą nesėkmingai organizavusio Petrovo atvejis. Nuo 1864 m. šis Imperatoriškosios dailės akademijos auklėtinis mokytojavo Vilniaus progimnazijoje³⁶, be to, kurį laiką mėgino verstis fotografinių portretų ir peizažų gamyba³⁷. 1869 m. jis buvo perkeltas į Švenčionių, 1870 m. – į Kobryno apskrities mokyklą³⁸. Kobryne kilus konfliktui³⁹, 1873 m. paskirtas į analogišką mokymo įstaigą Bielske, tačiau naujojoje darbovietėje nepasirodė, priversdamas Balstogės mokyklų direktorių sukti galvą, kaip išieškoti išmokėtą atlyginimą⁴⁰. Nuo to laiko Petrovo

³⁴ Žr.: Byla dėl Ukmergės apskrities mokyklos piešimo ir dailėraščio mokytojo N. Tatarinovo įtarimo žmogžudystėje, 1872–1873, *LVIIA*, f. 567, ap. 5, b. 3278.

³⁵ 1871 m. patvirtinti nauji gimnazijų nuostatai privalomas dailės pamokas panaikino. Iki pat 1890 m. piešimas buvo pasirenkamas gimnazijų ir progimnazijų programų dalykas, už kurį reikėjo papildomai mokėti. Privalomasis dailės pamokų statusas pirmosiose trijose gimnazijų klasėse sugrąžintas tik 1890–1891 mokslo metais (žr.: Švietimo ministro I. Delianovo 1891 12 04 pranešimas apie imperatoriaus 1891 11 18 patvirtintą nutarimą dėl piešimo mokymo, ten pat, ap. 1, b. 2420a, l. 1–1v).

³⁶ I. Petrovo biogramą žr.: *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 2: 1795–1918, sud. J. Širkaitė, Vilnius, 2012.

³⁷ 1864 m. I. Petrovas Vilniaus senienų muziejuje atidarė komercinę fotografijos studiją, joje fotografavo muziejaus eksponatus. Vėliau savo ateljė perkėlė į gimnazijos patalpas. Fotografija vertėsi iki 1867 m. (D. J u n e v i č i u s, 1863–1904 m. Vilniaus gubernijos fotografai, *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, t. 3, Vilnius, 1997, p. 277).

³⁸ Byla dėl I. Petrovo perkėlimo iš Švenčionių į Kobryno apskrities mokyklą, 1869–1870, *LVIIA*, f. 567, ap. 5, b. 1010.

³⁹ Balstogės gubernijos mokyklų direktoriaus 1873 05 15 raštas VŠA globėjui N. Sergijevskiui, ten pat, b. 4201, l. 1.

⁴⁰ Byla dėl I. Petrovo atleidimo iš Bielsko apskrities mokyklos piešimo ir dailėraščio mokytojo pareigų, ten pat, b. 4518.

pėdsakas VŠA bylose pranyksta. Galbūt pedagogas savo profesiją metė, nes Kobryno apylinkėse buvo pirkęs žemės ir pradėjęs ūkininkauti.

XIX a. pabaigoje materialinę ir profesinę dailės mokytojų padėtį pradėta gerinti. 1888 m. pamėginta sulygtinti piešimo ir kitų dalykų specialistų teises realinėse mokyklose, o 1891 m. – gimnazijose⁴¹. Be to, tuomet buvo išvardyti dailės ugdymo centrai, kurių absolventams turi būti teikiama pirmenybė įsidarbinti piešimo mokytojais. XIX a. pabaigoje apibrėžtus institucinius prioritetus galutinai įtvirtino 1903 m. priimtas naujas dailės pedagogų kvalifikacijos reglamentas. Nuo šiol į piešimo mokytojo vietą be prievolės laikyti specialų egzaminą galėjo pretenduoti Imperatoriškosios dailės akademijos ir prie jos veikusios Pedagoginių kursų, Maskvos tapybos, skulptūros ir architektūros, Kazanės, Odesos ir Penzos dailės, Centrinės barono Štiglico ir Stroganovo techninio piešimo mokyklų auklėtiniai. Asmenims, nepatenkantiems į privilegijuotų specialistų kategoriją ir privalantiems praeiti kvalifikacinę patikrą, buvo iškelti gerokai sudėtingesni reikalavimai nei tie, kurie buvo suformuluoti 1832 m. apraše⁴².

Naujų taisyklių įdiegimas liudijo Rusijos imperijoje susiklosčiusi institucinė estetinio lavinimo sistema. Pažymėtina, kad šioje sistemoje VPM pristigo svarbesnės vietos. Nepaisant dėtų pastangų, tuometiniam VŠA globėjui nepavyko išplėsti I. Trutnevo vadovaujamos mokyklos teisių. Taigi juridinės ir profesinės aplinkos pokyčiai I. Kornilovo iniciuotą mokyklą nubloškė tarp antrarūšių meninio švietimo įstaigų. Šimtmečių sandūros įvykiai parodė, kad ji, kadaise įkurta kaip vienas pirmųjų taikomosios dailės ugdymo židinių, iš tiesų buvo priversta veikti imperinės meno pedagogikos procesų periferijoje.

Piešimo metodikos kaita ir bendrojo lavinimo principų modernizavimas

Nors Švietimo ministerijos politika piešimo pamokų atžvilgiu itin dažnai keitėsi, vis dėlto ji prisidėjo didinant estetinio ugdymo reikšmę. Savo dalyko prestižu rūpinosi ir patys mokytojai. Rusijos imperijoje, kaip daugelyje kitų šalių, piešimo pedagogų veikla, pradėjusi plėtotis septintajame dešimtmetyje⁴³, XIX a. pabaigoje virto plačiu sąjūdžiu.

⁴¹ Dar vienas bandymas pagerinti realinėse bei apskrities mokyklose ir gimnazijose bei progimnazijose dirbusių piešimo pedagogų padėtį buvo įgyvendintas 1912 m., nors ir tuomet palikti žemesni jų darbo įkainiai.

⁴² Pavyzdžiui, 1903 m. reglamentas numatė, kad norint gauti vidurinio lavinimo mokyklų piešimo mokytojo teises reikia raštu ir žodžiu išlaikyti dailės istorijos, anatomijos ir perspektyvos egzaminus, taip pat iš natūros nupiešti apnuogintą žmogaus figūrą, atlikti perspektyvinį piešinį (perteikti vaizdą pro langą arba kasdienių daiktų grupę) bei nutapyti arba nulipdyti žmogaus galvą (žr.: *Положение об учителях рисования и черчения*, Санкт-Петербург, 1903, с. 5).

⁴³ 1869 m. prie Maskvos techninių žinių sklaidos draugijos (*Общество распространения технических знаний*) buvo įsteigta Techninio piešimo ir braižybos komisija. Šis faktas tapo vienu pirmųjų įvykių, žyminčių viešos, koordinuotos dailės pedagogų veiklos pradžią.

Dailės mokymo klausimai kelti nuo 1889–1890 m. periodiškai organizuojamuose techninio ir profesinio švietimo specialistų suvažiavimuose. Rusijos atstovai tapo nuolatiniais tarptautinių piešimo mokytojų kongresų dalyviais⁴⁴. XX a. pradžioje susikūrė pirmieji profesiniai rusų piešimo mokytojų susivienijimai⁴⁵. Estetinių problemų aktualumą liudija šimtmečių sandūroje smarkiai šoktelėjęs dailės pedagogikos temoms skirtų originalių ir verstinių leidinių skaičius.

Piešimo mokytojų veikla neapsiribojo vien rūpesčiu dėl savo profesijos gerovės. Užmojo būta kur kas didesnio: siekta dailę paversti bendrojo lavinimo sistemą integruojančia priemone ir fundamentaliu asmenybės bei visuomenės raidos veiksmu. Tokie tikslai rezonavo su Europoje ir JAV vis labiau įsigalinčia vadinamosios naujosios mokyklos koncepcija, kritikavusia tradicinius „knyginius“ švietimo būdus ir akcentavusia vaizdinio ugdymo svarbą. XIX a. antroje pusėje sutelktomis psichologų, filosofų, pedagogikos teoretikų ir praktikų pastangomis mėginta įveikti senąjį, klasikinį, vien intelektiniame kalbos lygmenyje funkcionuojantį bei mechaniška mnemotechnika paremtą mokymo modelį. Tam tikslui meninė edukacija pasitelkta kaip eksperimentinė sritis, leidusi išplėtoti ir išbandyti ne vieną novatorišką idėją.

Klostantis rusų naujosios mokyklos pagrindams, reikšmingą vaidmenį atliko Konstantino Ušinskio (*Константин Дмитриевич Ушинский*, 1824–1870) pažiūros, dariusios didelę įtaką švietimo nuostatoms visoje imperijoje⁴⁶. Propaguodamas konkrečiu jutiminiu tikrovės patyrimu grindžiamą vaiko ugdymą, K. Ušinskis rėmėsi daugelio garsių pirmtakų, tarp jų – šveicarų didaktinės minties reformatoriaus Johanno Heinricho Pestalozzi (1746–1827) ir čekų kilmės teologo Jano Amoso Komenskio (*Ioannes Amos Comenius*, 1592–1670) įžvalgomis.

Patekusios į pozityvistinės kultūros terpę, J. A. Komenskio idėjos ne tik Rusijoje, bet ir kitose Vidurio bei Rytų Europos šalyse išgyveno neregėto klestėjimo laikotarpį. Empirizmo dvasios persmelktoje aplinkoje įtaigiai skambėjo praeities mąstytojo tvirtinimas, kad lavinimas privaląs būti realus, praktiškas ir kompleksiškas, t. y. turįs remtis vaiko jautimais, sukeliama jam tiesiogiai stebint tikrovę, ir ugdyti tiek mažo žmogaus protą, atmintį, kalbą, tiek jusles, kūno motoriką ir psichoemocines savybes (pasak teologo,

⁴⁴ Pirmasis tarptautinis dailės pedagogų kongresas įvyko 1900 m. Paryžiuje pasaulinės parodos proga, antrasis – 1904 m. Berne, trečiasis – 1908 m. Londone, ketvirtasis – 1912 m. Drezdene.

⁴⁵ 1900 m. Sankt Peterburge susibūrė Piešimo mokytojų draugija (*Общество учителей рисования*; oficialiai patvirtinta 1901 m.), o 1906 m. Maskvoje – Grafinių menų mokytojų draugija (*Общество преподавателей графических искусств*).

⁴⁶ Lietuvoje K. Ušinskio veikalai buvo gerai žinomi ne tik tarp atvykėlių rusų mokytojų. Antai jais remtasi Veiverių mokytojų seminarijoje. Kaip teigiama istoriografijoje, K. Ušinskio darbai paveikė šios institucijos auklėtinius, vėliau parengusius pirmuosius lietuviškus elementorius (M. K a r č i a u s k i e n ė, Lietuviškų elementorių raida, *Lietuviški elementoriai*, sud. A. Rabačiauskaitė, I. Korskaitė, Kaunas, 2000, p. 14).

rankas, sielą ir širdį). Tarp XIX a. švietimo metodikos naujintojų didžiulį populiarumą įgijo J. A. Komenskio veikalas *Orbis sensualium pictus* („Juntamasis pasaulis paveikluose“, 1658), kuris pedagogikos istorijoje laikomas pirmąja iliustruota vaikų skaitinių knyga⁴⁷. *Orbis pictus* autorius teigė:

Mokslas bus aiškus, todėl paveikus ir esmingas, jei viskas, ko vaikai mokosi, bus ne painu, sunku ir sumišę, bet skaidru, raišku ir taip akivaizdu, tarsi pirštu rodytum. Tam esama slaptos priemonės: juntamus daiktus reikia taip ryškiai pateikti jauslams, kad vaikai iškart galėtų juos suvokti⁴⁸.

J. A. Komenskis ragino tikrovės objektus vaikams ne tik aiškinti, bet ir demonstruoti, duoti į rankas išmėginti bei skatinti mokinius juos piešti. Be to, jis teigė esant naudinga kaupti mokomuosius tokių objektų ir jų atvaizdų rinkinius, taip numatydamas vaizdinių priemonių svarbą ateities mokyklose. Laiką pralenkusius XVII a. mąstytojo teiginius apie principinę epistemologinę jungtį tarp kalbos ir vaizdo, vaizdo ir tikrovės, stebėjimo ir veiksmo, intelekto ir emocijų vėliau plėtojo Apšvietos, romantizmo, o ypač – pozityvizmo epochų pedagogai. Taigi naujosios mokyklos samprata klostėsi kintant požiūriams į vaizdinės patirties ir ryškiausios jos edukacinės formos – piešimo – reikšmę. Kartu keitėsi dailės mokymo metodika.

XIX a. pradžioje bendrojo lavinimo įstaigose piešimas laikytas tik atokvėpį teikiančia pramoga. Svarbų poslinkį užfiksavo 1832 m. patvirtinti piešimo ir braižybos mokytojų kvalifikacijos nuostatai, piešimą pripažinę esant dalyku, naudingu visiems luomams ir skirtu ugdyti estetinį mokinių skonį bei formuoti bendrą meno supratimą. Iki pat šimtmečio vidurio piešimas buvo suvokiamas kaip technika, kurią reikiamai įvaldyti gali tik tie, kurie yra iš prigimties gabūs ir vadovaujasi nustatytomis taisyklėmis. Pamokose vyravo vadinamasis geometrinis metodas ir pavyzdinių kūrinių kopijavimas⁴⁹. Šie racionalisti-

⁴⁷ Šio veikalą atgarsių aptinkama ir Lietuvoje. Neskaitant Komenskio pažiūrų įtakos iki ATR padalijimų veikusios Edukacinės komisijos nuostatoms, tiesioginis *Orbis pictus* poveikis įžvelgiamas pirmajame ir ilgą laiką vieninteliame iliustruotame lietuviškame Kajetono Nezabitauskio elementoriuje (žr.: I. K o r s a k a i t ė, Kajetono Nezabitauskio elementoriaus (1824) iliustracijos to meto kultūros kontekste, *Nuo gotikos iki romantizmo: Senoji Lietuvos dailė*, sud. I. Vaišvilaitė, Vilnius, 1992, p. 183–186; A. N a v i c k i e n ė, Kajetonas Rokas Nezabitauskis ir jo elementorius, *Kajetonas Nezabitauskis, Naujas mokslas skaitymo dėl mažų vaikų Žemaičių ir Lietuvos*, fotografinis leidimas, Vilnius, 1996, p. 63).

⁴⁸ Cit. iš: J. A. K o m e n i u s z, *Świat rzeczy pod zmysły podpadających we czterech językach odmalowany i podprawiony*, Warszawa, 1770, [be paginacijos].

⁴⁹ Toks mokymas prasidėdavo nuo elementariausių linijų bei geometrinių figūrų ir nuosekliai rutuliodavosi, pateikiant vis sudėtingesnes užduotis. Pradiniams etapams naudota stigmografinė (taškinė) arba langelių (tinklelio) sistema. Pirmuoju atveju mokinyms turėjo linijomis sujungti popieriaus lape pažymėtus taškus ir taip mechanškai išgauti daikto atvaizdą. Taikant antrąjį būdą, piešta languotame popieriuje, mėgdžiojant pavyzdinį paveikslėlį arba kartojant formas, kurias tinkleliu išbraižytoje lentoje piešia mokytojas (analogiškas langelių tinklo koordinatės paveikslų kopijavimui nuo seno naudojo profesionalūs dailininkai). Pažengę mokiniai pratinti piešti iš „originalų“, t. y. kopijuoti raiznio arba litografijos technika reprodukuotus dailės

niai, formalizuoti, mechaniškais judesiais paremti būdai turėjo disciplinuoti vaiko akį ir ranką. Jie buvo grįsti klasikinės estetikos įdiegtu įsitikinimu, kad svarbiausia dailėje esąs piešinys, o šio pagrindas – tobula linija.

Septintajame dešimtmetyje formalistinį „geometrinių“ metodą pradėta kritikuoti ir kelti piešimo iš natūros reikšmę.

„Ką reiškia abstraktus, nors ir tiksliais žodžiais išreikštas kokios nors būtybės ar mašinos apibūdinimas palyginus su piešiniu. Tačiau dar yra daug išsilavinusių suaugusiųjų, kurie jaunystėje nesimokė piešimo, t. y. nesimokė visuotinės kalbos, todėl negali [jos] mokyti vaikų. Jei norime, kad jaunoji karta būtų tuo požiūriu už mus pranašesnė, privalome ją mokyti piešti, bet [piešti] būtinai iš natūros“, – remdamasis garsaus vokiečių pedagogo Heinricho Fröbelio (1782–1852) mintimis, įtikinėjo tėvams ir pradinųjų mokyklų dailės mokytojams skirto metodinio leidinio autorius⁵⁰.

„Natūraliąją“ pedagoginę kryptį oficialiai įtvirtino Sankt Peterburgo Imperatoriškoji dailės akademija. 1872 m. valdžios įpareigota kuruoti estetinį ugdymą bendrojo ir specialiojo lavinimo mokyklose, ji suformulavo metodines rekomendacijas, kuriose nurodė, kad dailės mokymas turi prasidėti ir baigtis pratybomis iš natūros⁵¹. Tiesa, šios čia interpretuotos plačiai – kaip praktinė veikla, priešinga teoriniam aiškinimui ir mokyklose išsąknijusiam dailės kūrinių reprodukcijų kopijavimui, tad jų samprata apėmė ne tik gamtos ar buities daiktų vaizdavimą, bet ir trimačių dailės modelių studijas. Tačiau ilgainiui dailės švietimo strategų instrukcijose vis labiau stiprėjo raginimas piešimo pamokose vengti dirbtinių objektų ir mokinius kuo daugiau skatinti kreiptis tiesiai į gamtą.

„Natūralusis“ metodas atidavė duoklę Rusijos dailėje įsivyravusiai realizmo estetikai. Jis demokratizavo bei liberalizavo metodinius principus ir mokyklinį piešimą priartino prie kasdienybės. Jo nuostatas, akcentavusias konkretų, tiesioginį, praktišką santykį su tikrove, paskutiniame XIX a. dešimtmetyje išplėtojo įvairių pakraipų pedagogikos žinovai. Svarbų vaidmenį šiame procese atliko Rusiją pasiekusios Vakarų reformatorių idėjos, tarp jų – JAV psichologo ir vieno iš pragmatizmo filosofijos pradininkų Johno Dewey'o (1859–1952) bei jo įtaką patyrusio vokiečių edukologo Georgo Kerschensteinerio (1854–1932) įžvalgos.

Tiek J. Dewey's, tiek G. Kerschensteineris kritikavo formalų ugdymo modelį ir tvirtino, kad mokykla turinti tapti interaktyvia socialine erdve, kurioje vyksta dinamiškas bendruomeninis gyvenimas. Jie abu akcentavo veikliąją vaiko prigimtį. Amerikiečių psichologas teigė:

kūrinius. Vienas populiariausių kopijuojamų dailininkų buvo monumentalių Alpių peizažų tapytojas Alexanderis Calame'as (1810–1864). Šio šveicaro darbai litografinėmis kartotėmis sklido Vokietijoje, Prancūzijoje, Didžiojoje Britanijoje, Rusijoje; kaip rodo dailės priemonių sąrašai, jų būta ir Lietuvos mokyklose.

⁵⁰ Н. И о с ф о в, *Наглядное обучение черчению и рисованию по системе Фрелья. Методическое руководство для родителей и элементарных учителей*, Санкт-Петербург, 1866, [be paginacijos].

⁵¹ Apie rekomendacijas plačiau žr.: М. Г е р с е в а н о в, *Рисование, как общеобразовательный предмет*, Санкт-Петербург, [1889], c. 6.

Aš tikiu, kad vaiko charakterio raidoje aktyvioji pusė pirmąją prieš pasyviają; kad išraiška aplenkia įsisąmonintą įspūdį; kad muskulatūros vystymasis eina pirma sensorinio; kad judesiai pasireiškia pirmiau nei sąmoningi jutimai; aš tikiu, kad sąmonė yra esmiškai judinamojo arba skatinamojo pobūdžio; kad sąmonės būsenos siekia save projektuoti į veiksmą⁵².

Vadinasi, jei mintis neišreiškia kūno motorika, ji iki galo neišsąmoninama. Būdamas įsitikinęs, kad efektyvus pažinimo aktas privalo organiškai jungti mintį ir veiksmą, J. Dewey's mokyklinio kurso pagrindu laikė ne gamtos, literatūros ar istorijos mokslus, o rankų darbų paremtas pamokas. Be to, jis, kaip daugelis amžininkų, ypač pabrėžė vaizdinės patirties svarbą:

Aš tikiu, kad vaizdas yra nuostabi mokymo priemonė. Tai, ką vaikas išgauna iš bet kurio jam pateikto objekto, yra tiesiog atitinkami vaizdai. Aš tikiu, kad jeigu devyni dešimtadaliai energijos, kuri dabar išievojama verčiant vaiką mokytis tam tikrų dalykų, būtų skirta tam, kad vaikas formuotų tinkamus vaizdus, mokymosi procesas pasidarytų gerokai lengvesnis⁵³.

Panašiai samprotavo ir G. Kerschensteineris, vartojęs „manualinio intelekto“ sąvoką ir propagavęs „darbo mokyklos“ koncepciją. Pastarąją jis traktavo plačiai, priskirdamas jai ne tik konkrečią profesinio lavinimo funkciją, bet ir fundamentalią misiją ugdyti visavertę, socialiai angažuotą, pilietines vertybes puoselėjančią asmenybę. Pasak mokslininko, mokyklinę klasę reikia paversti „proto dirbtuve“, kurioje į vientisą visumą susijungtų intelektinė ir manualinė veikla. Manydamas, kad vaikai iš prigimties yra linkę į spontanišką motorinį, manualinį kontaktą su pasauliu, ir akcentuodamas kūrybiškumą, gimstantį aktyvioje minties ir rankų darbo sąjungoje, G. Kerschensteineris itin didelę reikšmę teikė dailės švietimui⁵⁴. Įkandin jo bendraamžio italų archeologo ir dailės istoriko Corrado Ricci (1858–1934)⁵⁵ mokslininkas surinko bei išnagrino tūkstančius mažamečių piešinių ir šių tyrimų pagrindu parengė studiją, kuri atkreipė visuomenės dėmesį į vaizdinę vaikų kūrybą, kaip specifinę estetinės raiškos rūšį, bei paskatino kolekcionuoti jos pavyzdžius⁵⁶.

Populiarėjant minėtoms idėjoms, Rusijos imperijoje liautasi piešimą laikyti vien iš turtingų šeimų kilusių arba gabių vaikų privilegija ir imta reikalauti visuotinio privalomo

⁵² J. Dewey, My pedagogic creed, *The School Journal*, 1897, vol. LIV, no 3, p. 77–80, prieiga per internetą: <http://infed.org/mobi/john-dewey-my-pedagogical-creed> [žiūrėta 2017 12 10].

⁵³ Ten pat.

⁵⁴ Ph. G o n o n, *The Quest for Modern Vocational Education: Georg Kerschensteiner between Dewey, Weber and Simmel*, Bern a. o., 2009, p. 58–59.

⁵⁵ C. R i c c i, *L'arte dei bambini*, Bologna, 1887 (vertimas į rusų k.: К. Р и ч ч и, *Дети-художники*, пер. под ред. и с предисл. Л. Оршанского, Москва, 1911).

⁵⁶ G. K e r s c h e n s t e i n e r, *Die Entwicklung der zeichnerischen Begabung: neue Ergebnisse auf Grund neuer Untersuchungen*, München, 1905 (vertimas į rusų k.: Г. К е р ш е н ш т е й н е р, *Развитие художественного творчества ребенка*, пер. с нем. и ред. С. Левитана, Москва, 1914).

jo mokymo. Įžvelgta šio dalyko svarba bendram žmogaus ugdymui, ūkio ir karybos meno plėtrai⁵⁷. Įkandin užsienio teoretikų teigta, kad piešimas, tobulai sulydantis intelektines ir fizines vaiko pastangas, esąs ypatingas pažinimo ir mąstymo būdas, kurį turi įvaldyti kiekvienas individas. To meto dailės specialistų įsitikinimu, piešimas vysto pastabumą, dėmesį, atmintį, valią, vaizduotę⁵⁸ ir gali atstoti žodžius, išreikšdamas mintį, kurios neįmanoma perteikti jokiais kitomis priemonėmis⁵⁹. Pasak „grafinio raštingumo“ propaguotojų, „ten, kur reikia daugybės žodžių, dažnai užtenka dviejų–trijų štrichų [...] – ir mintis tampa akivaizdi“⁶⁰. Todėl mokant matematikos, gimtosios kalbos, geografijos ar istorijos, vaikus būtina pratinti piešti. Kita vertus, patys mokytojai privalo sugebėti piešiniu paaiškinti tikrovės reiškinius⁶¹. Trumpai tariant, piešimą reikia paversti viso švietimo proceso dėmeniu. Tokiame kontekste techninės meistrystės kriterijai tapo antraeiliai, o į pirmą vietą iškilo piešimu puoselėjamų analitinių vaiko gebėjimų ir jo individualybės raiškos klausimai. Greta natūros pratybų, siūlyta praktikuoti piešimą iš atminties, išpūdzio, įsivaizdavimo, taip pat rekomenduota skatinti vaikus iliustruoti literatūros kūrinius ir taip lavinti jų loginį mąstymą. Kad naujoviškas mokymas vyktų sėkmingai, nurodyta būtinybė įveikti mokykloje vyraujančią pedagogų ir mokinių santykių formalizmą. Tvirtinta, kad mokytojas privalęs savo mokinį pažinti ir padėti jam atsiskleisti, o tam itin praverčia piešiniai, atspindintys vaiko interesus, pasaulėjautą, jo namų aplinką. Taigi drauge su naujais požiūriais į piešimą pedagogikos diskurse išplito modernias asmenybės ugdymo gaires brėžusios saviraiškos, vaizduotės, kūrybiškumo ir laisvės sąvokos.

Piešimo idėja kaip socialinė utopija

Naujų pedagoginių pažiūrų atgarsiai netruko pasiekti ir Lietuvą. XIX a. antroje pusėje čionykštės mokyklos gerokai atnaujino ir pagrausino piešimo pamokoms skirtų vaizdinių priemonių rinkinius. Kai kuriose švietimo įstaigose dar septintajame dešimtmetyje buvo išbandytas „natūralusis“ metodas. Pavyzdžiui, Šiaulių gimnazijoje pradėta rengti

⁵⁷ И. Посадский, *Выставка по рисованию учащихся Варшавского учебного округа 1911 года*, Варшава, 1911, с. 23–29.

⁵⁸ Б. Яковлев, *Рисование, как общеобразовательный предмет*, Москва, 1896, с. 26–30 ir kt.

⁵⁹ *Рисование на начальной ступени обучения в связи с лепкой и черчением: пособие для воспитателей и преподавателей*, Санкт-Петербург, 1912, с. 4, 7.

⁶⁰ В. Бейер, А. Воскресенский, *Рисование в общеобразовательной школе. Исторический обзор, современная постановка преподавания и меры к улучшению ее*, *Журнал Министерства народного просвещения*, Новая серия III, 1906, № 6, отд. 3 (Народное просвещение), с. 119.

⁶¹ К. Лепилов, *Рисование и лепка в народной школе (их роль и приемы обучения)*, Москва, 1913, с. 13.

mokomąsias ekskursijas į gamtą, kurių metu vykdavo plenerinio piešimo pratybos⁶². Be to, susirūpinta praktiškesniu dailės mokymo turiniu. 1871 m. Dmitrijus Čemodanovas sumanė Vilniaus Marijos aukštesniojoje mokykloje mergaitėms organizuoti papildomus nemokamus sekmadieninius užsiėmimus, kurie kompensuotų nuo gyvenimo poreikių perdėm atitrūkusios piešimo programos spragas ir pratintų jų lankytojas dailės įgūdžius taikyti mokantis geometrijos, geografijos, rankdarbių⁶³. Panašių dienos aktualijas atliepančių sumanymų atsirado ne vienas. Devintojo dešimtmečio viduryje daugelis VŠA gimnazijų, kuriose piešimas buvo laisvai pasirenkamas dalykas, pateikė statistiką, liudijančią, kad norinčių mokytis piešti skaičius stabiliai didėja⁶⁴.

Tačiau, kad ir kaip būtų, minėti faktai leidžia įžvelgti tik fragmentiškas pastangas keisti estetinio ugdymo sampratą. Pažymėtina, kad tiek Lietuvoje, tiek Rusijos imperijoje konceptualus dailės pedagogikos virsmas skleidėsi daugiausia teorinėse diskusijose ir pavienių pedagogų praktikoje, o mokyklinėje kasdienybėje vis dar tvyrojo dėstymo ir bendravimo normų inercija. Taip ir nesugebėta parengti vieningos piešimo pamokų metodikos, tad šio dalyko mokymo būdai labai įvairavo. Iki pat Pirmojo pasaulinio karo piešimas vis dar traktuotas kaip technika, todėl tebetaikytas „geometrinis“ metodas, įvairių modelių studijos ir pavyzdinių paveikslų kopijavimas, o mokytojų ir mokinių santykiai tebebuvo grindžiami autoritetinės galios ir muštro principais. Antai iš Vilnijos kilęs inžinierius Zygmuntas Sieluzyckis (g. 1891), kurio tėvas Naugarduko apskrityje valdė Ignacui Korvinui-Milevskui priklausiusį Berezinos dvarą, aprašė varginančias pratybas Vilniaus realinėje mokykloje, kurioje pirmaeiliais dalykais laikyta matematika, fizika ir dailė:

Ypatingas psichines kančias man keldavo piešimo pamokos ir rėksmingas aptukęs mokytojas Griaznovas⁶⁵, kuris, laikydamasis bendros mokyklos krypties, kaip įmanydamas stengėsi išugdyti mokinių dailės įgūdžius ir dėl to vyresnėse klasėse piešimą pakylėdavo iki universitetinio lygio. Abiejuose klasės kampuose ant specialaus podiumo būdavo pastatomi architektūriniai tūriai, dažniausiai vaizduojantys kokio nors senovinio pastato cokolį, o kartais – sakralinio meno kūrinį. Reikėdavo iš savo vietos ne tik perteikti fragmento visumą, bet

⁶² Šiaulių gimnazijos 1869 m. veiklos ataskaita, *LVA*, f. 567, ap. 5, b. 1019, l. 620.

⁶³ Vilniaus gimnazijos Pedagogų tarybos posėdžių žurnalo 1871 11 10 išrašas, ten pat, b. 2638, l. 2–3. Regis, tokie kursai šioje mergaičių mokykloje iš tiesų buvo atidaryti: juos lankyti panoro 45 mokinės (žr.: Į sekmadienines piešimo klases užsirašiusių Vilniaus Marijos aukštesniosios mokyklos mokinių sąrašas, ten pat, l. 7–8).

⁶⁴ Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Gardino, Minsko gimnazijų 1885 ir 1886 m. veiklos ataskaitos, ten pat, ap. 1, b. 2372, 2393.

⁶⁵ Vasilijus Griaznovas (*Василий Федорович Грязнов*, 1836–1909), Stroganovo techninio piešimo mokyklos auklėtinis. Dirbo Vilniaus 1 gimnazijoje ir realinėje mokykloje. Garsėjo kaip profesionalus, bet despotiškas pedagogas.

ir išdailinti bei nušėšėliuoti ornamentines detales. Kai mėgindavau tai padaryti, mano atskiros detalės pradėdavo tarpusavyje pjautis ir niekaip nesutildavo apibrėžtame objekto plote. Tekdavo suktis iš padėties ir paprasčiausiai iš draugų nusikopijuoti pagrindinių formų apybraižas, o po to jau pačiam vargti su vidinėmis smulkmenomis⁶⁶.

Dėl dailės metodikos VŠA įstaigos neretai kritikuotos. 1883 m. Švietimo ministerijos Mokslo komitetas konstatavo, kad čionykštėse realinėse mokyklose piešimo mokymas yra nepatenkinamas⁶⁷. Priekaištų pažerta VŠA mokinių darbams, pateiktiems 1884, 1888 ir 1905 m. Imperatoriškosios dailės akademijos organizuotiems konkursams⁶⁸. Estetinio lavinimo trūkumai aptarti 1910 m. Vilniuje surengtame VŠA piešimo, braižybos ir amatų mokytojų suvažiavime. Jame dalyvavo daugelis vietos mokyklose dirbančių žinomų dailininkų: Levas Antokolskis, Juozapas Balzukevičius, Jalmaras Hansonas, Stanislovas Jarockis, Sergejus Južaninas, Hermanas Torvirtas. Suvažiavimo rezoliucijoje pabrėžta piešimo svarba įvairioms mokslo sritims ir poreikis šio dalyko elementus integruoti į visas pamokas⁶⁹. Taip pat pripažinta, kad piešimo programa yra pasenusi, todėl ją reikia keisti nauja, o šios pagrindu tegali tapti „natūralusis“ metodas, derinantis gamtos studijas su kūryba iš atminties ir vaizduotės bei literatūrinių veikalų iliustravimu⁷⁰.

Vilniaus suvažiavimas buvo vienas pirmųjų tokio pobūdžio renginių, įvykusių ne valstybės sostinėse, o periferijoje. Surengtas Švietimo ministerijos ir VŠA vadovybės iniciatyva, jis priėmė „iš viršaus“ inspiruotus nutarimus, pažodžiui kartojusius Rusijos imperijos techninio ir profesinio švietimo specialistų suvažiavimų rezoliucijas. Tai, kad Sankt Peterburge imta ieškoti provincijos mokytojų paramos, leidžia spėti, kad centrinė valdžia buvo pradėjusi ruošti dailės pedagogikos reformoms. Tačiau jeigu tokių planų ir būta, jiems įgyvendinti pritrūko strateginio nuoseklumo ir laiko. Iki pat imperinės valstybės griūties nei Rusijos, nei Lietuvos bendrojo lavinimo įstaigose piešimo mokymas nebuvo kardinaliai pertvarkytas. Paaiškinimų, kodėl, nepaisant deklaruojamų novatoriškų

⁶⁶ Z. Sieluzyccki, *Garść moich wspomnień*, Poznań, 1969, *Jogailaičių universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, rkp. 9852 III, l. 31v–32.

⁶⁷ Žr. Švietimo ministerijos Mokslo komiteto išrašą iš 1883 09 12 posėdžių žurnalo, *РГИА*, ф. 733, оп. 160, д. 161, л. 1.

⁶⁸ Žr.: *Шестой конкурс по рисованию и черчению в средних учебных заведениях, бывший в Академии художеств в 1884 году: конкурс учебных заведений в которых рисование считается предметом необязательным*, Санкт-Петербург, 1884; *Отчет о девятом конкурсе по рисованию, черчению и моделированию, бывшем в Императорской академии художеств в 1888 году: очередной конкурс для учебных заведений с обязательным курсом рисования*, Санкт-Петербург, 1890; *Отчет о XXII, XXIII и XXIV конкурсах работ по рисованию, черчению и моделированию, присланных в Императорскую академию художеств в 1903, 1904, и 1905 годах*, Санкт-Петербург, 1906.

⁶⁹ *Труды съезда преподавателей графических искусств и ремесел Виленского учебного округа 21–25 апреля 1910 г.*, Вильна, 1911, с. 14.

⁷⁰ Ten pat, p. 13, 37–39.

idėjų ir pavienių iniciatyvų, esminis estetinio ugdymo lūžis neįvyko, galima ieškoti tiek prieštaringoje Švietimo ministerijos politikoje, nuolat svyravusioje tarp senojo „klasicizmo“ ir naujų koncepcijų, tiek konservatyvioje Šiaurės Vakarų krašto kultūros terpėje. Tačiau be šių dviejų aplinkybių, dailės edukacijos inerciją lėmė ir kitos, kur kas gilesnės, priežastys.

XIX a. antroje pusėje piešimo aktualizavimas siejosi su istorine pedagoginės paradigmos kaita. Besikeičiantys požiūriai į piešimą, kaip bendrojo ir profesinio lavinimo dalyką, buvo mokyklinės sistemos modernizavimo padarinys ir vienas ryškiausių šio proceso simptomų. Jau minėta, kad modernioji pedagogika iškelė vaizdinio ugdymo reikšmę kaip priešpriešą iki tol vyravusiai klasikinei, racionalistinei, lingvocentristinei prieigai. Ne mažiau svarbu pažymėti, kad ji orientavosi į laisvą, demokratinę, pilietinę visuomenę. Ją grindė nuostata, kad individas privalo tiesiogiai stebėti, konkrečiai pažinti ir aktyviai keisti tikrovę. Dėl to reikia visokeriopaip ugdyti kūrybines žmogaus prigimties galias ir sudaryti sąlygas vaikui tapti savarankiška, iniciatyvia, gyvenimo problemas sprendžiančia asmenybe, o tam labiausiai tinka meninius sugebėjimus, pirmiausia – vaizdine percepcija ir rankų darbu paremtus įgūdžius lavinantis mokymas. Modernių švietimo idėjų propaguotojai postulavo minties ir veiksmo, privačios ir bendruomeninės erdvės jungtį (antai minėtas J. Dewey's buvo įsitikinęs, kad mokyklinis auklėjimas turi harmoningai išaugti iš mokinio namų aplinkos ir pratęsti bei pagilinti šeimoje puoselėjamas vertybes). Šie pedagogikos orientyrai, kuriais vadovavosi edukologai Vakarų šalyse, besimokantį jaunimą kaip potencialų socialinių neramumų šaltinį traktuojančioje biurokratinėje-politinėje Rusijos valstybėje, o ypač – valdžios represijų alinamoje Lietuvoje galėjo funkcionuoti tik kaip teorinės gairės. Naujojoje didaktikoje akcentuojama mokytojo pareiga perprasti mokinį ir puoselėti jo individualią prigimtį perdėm disonavo su Šiaurės Vakarų krašto realybe. Vakariniame imperijos regione tvyrojusi politinė įtampa įtvirtino neįveikiamą oficialaus ir privataus gyvenimo perskyrą, o valstybę reprezentuojantį mokytoją ir represuotai visuomenei atstovaujantį mokinį nubloškė į priešingas ideologinių barikadų pozicijas.

Taigi Rusijos imperijoje poreikis modernizuoti mokyklinę sistemą susidūrė su neįveikiamomis kliūtimis, glūdėjusiomis pačioje valstybės sąrangoje. Todėl modernius ugdymo principus, tarp jų – piešimo vaidmenį, akcentavusių teorijų įgyvendinimas, nors ir modifikavo intelektualinę Rusijos panoramą⁷¹, tačiau daugeliu atžvilgių nebuvo sėkmingas. Jis neatnešė geidžiamų rezultatų ne tik bendrojo, bet ir specialiojo švietimo srityje.

⁷¹ Istoriografijoje teigiama, kad XIX a. antroje pusėje Rusijos kultūra, kuriai iki tol buvo būdingas literatūrocentrizmas, tapo policentriška (В. Лебедева, *Судьбы массовой культуры в России: вторая половина XIX – первая треть XX века*, Санкт-Петербург, 2007, с. 63). Kitaip tariant, rusų kultūroje gerokai išaugo vizualumo svarba, ir čia ne paskutinį vaidmenį atliko moderniosios pedagogikos sąjūdis.

Vakarų Europoje ir JAV naujoji pedagogika siekė prisidėti kuriant apsišvietusių gamintojų visuomenę ir tarp kitų pirmaeilių uždavinių numatė visuotinį estetinį lavinimą. Ją smelkusi panestetizmo ideologija piršo romantinį įsitikinimą, kad daugelį modernybės problemų gali išspręsti dailės žinios, kurios humanizuos gamybą ir vartojimą, padarys juos efektyvesnius bei užtikrins aukštą pramoninės produkcijos kokybę. Pramoninio dizaino priešaušrį išgyvenančios visuomenės lūkesčiuose būta nemažai idealizmo. Utopinis šios sampratos pobūdis ypač ryškus Rusijos imperijoje, kurioje industrializacijos procesai įtraukė milijonus neišlavintų gyventojų. Šalyje, kurioje masėms stigo elementaraus raštingumo, o didelėje teritorijoje pramonės išvystymo lygis iki pat Pirmojo pasaulinio karo išliko palyginti žemas, užmojis manualiniu darbu besiverčiančius socialinius sluoksnius mokyti techninio piešimo buvo perdėm keblus projektas. Tai rodo ir VPM atvejis.

Turint omenyje pirminę institucijos paskirtį, galima teigti, kad I. Trutnevo vadovaujama mokykla patyrė nesėkmę. Užuoat, kaip buvo iš pradžių numatyta, gausinusi išsilavinusių krašto amatininkų bei pramonės darbininkų pajėgas ir skatinusi ekonominio gyvenimo plėtrą, ji netruko susitelkti į tradicinę „grynąją“ dailę. Iš 1877 m. ataskaitos, pateikiančios duomenis apie visą trimetį kursą baigusius asmenis, matyti, kad dauguma gabesnių šios įstaigos absolventų atidavė pirmenybę tolesnėms vaizduojamosios dailės studijoms ir tik maža dalis pasirinko inžinerinio profilio mokyklas arba įsitraukė į gamybą⁷². VPM, kaip taikomojo meno židinio, koncepcija galutinai liovėsi gyvuoti 1893 m., kai nuo jos buvo atskirtas amatų skyrius ir pertvarkytas į savarankišką struktūrą – I. Trutnevo vadovaujamas ir bankininko bei filantropo Juozapo Montvilos remiamas Nemokamas techninio piešimo ir braižybos klases. Pažymėtina, kad mokykla reorganizuota iškart, vos tik susiklostė tam palankios sąlygos. Mat kaip tik tada buvo išplėstas 1873 m. nutarimas dėl piešimo mokyklų ir klasių steigimo Maskvos bei aplinkinėse gubernijose. Darbininkams ir amatininkams skirtas dailės mokymo įstaigas, išlaikomas vietinių visuomeninių organizacijų, savivaldos organų arba privačių asmenų ir iš dalies subsidijuojamas valstybės, paskutiniame XIX a. dešimtmetyje leista kurti ne tik centriniuose pramoniniuose rajonuose, bet ir visoje Rusijos imperijoje. Teisinių normų liberalizavimas sukėlė šios rūšies švietimo centrų bumą. Lietuvoje taip pat atsirado Prekybos ir pramonės ministerijos prižiūrimų taikomosios dailės kursų. Antai 1894 m. pabaigoje nemokamas sekmadienines techninio piešimo ir braižybos klases įsteigė Kauno mergaičių gimnazijos mokytojas Nikolajus

⁷² Iš 1868–1876 m. VPM baigusių 43 mokinių 24 įstojo į Sankt Peterburgo Imperatoriškąją dailės akademiją (vienas iš jų nusprendė mokytis architektūros, kiti – tapybos, grafikos ir skulptūros), 1 – į Miuncheno dailės akademiją, 1 dailės studijas nutarė tęsti Varšuvoje, 2 pasirinko inžinerinio profilio mokyklas, 3 įsidarbino projektavimo įmonėse braižytojais, 2 – mechaninėse dirbtuvėse, 2 – apskrities mokyklose piešimo mokytojais, 1 – ikonų tapybos dirbtuvėje, 1 stojo tarnybon (*на службу*), o 6 asmenų profesinė veikla liko nežinoma (I. Trutnevo 1877 03 13 sudarytas Vilniaus piešimo mokyklos absolventų sąrašas, *LVIA*, f. 567, ap. 7, b. 462, l. 5–6). Plačiau apie VPM auklėtinių tolesnių dailės studijų geografiją žr.: J. Š i r k a i t ė, Apie Vilniaus piešimo mokyklą, p. 18.

Leonidovas (*Николай Леонидович Леонидов*, ?–1902)⁷³. 1905 m. Vilniuje pradėjo veikti Marko Antokolskio atminimo pramoninės dailės draugijos piešimo klasės⁷⁴. 1914 m. pradžioje tokias pačias klases Vilniuje atidarė Šv. Pranciškaus Salezo draugija „Susilaikymas ir darbas“⁷⁵. Be to, lietuviškų gubernijų gyventojai galėjo mokytis gretimose švietimo apygardose veikusiose mokyklėlėse. Pavyzdžiui, tokiu centru tapo Imperatoriškosios Rusijos technikos draugijos kuruojami braižybos ir piešimo kursai amatininkams, įsteigti 1898 m. Rygos švietimo apygardai priklausiusioje Liepojoje⁷⁶. Kasmet kartu su latviais, vokiečiais, rusais ir lenkais juos lankė nuo kelių iki keliolikos lietuvių, o 1910 m. piešimo mokytoju čia įsidarbino būsimas garsus Lietuvos dailininkas Kajetonas Sklėrius⁷⁷.

Kaip visi šie švietimo būdai paveikė Šiaurės Vakarų krašto pramonę ir amatus, sunku tiksliai įvertinti dėl statistinių duomenų stygiaus. Norinčių išmokti braižyti ir piešti gausa liudija, kad pramoninės estetikos žinių poreikis tarp vietos gyventojų buvo didelis⁷⁸. Techninio piešimo pamokas daugiausia lankė neturtingi miestiečių ir valstiečių luomų vaikai bei jaunuoliai⁷⁹. Tačiau daugumos jų, turėjusių užsidirbti pragyvenimui, mokslas

⁷³ Žr.: N. Leonidovo privačios sekmadieninės techninės braižybos ir piešimo klasės veiklos taisyklės, РГИА, ф. 790, оп. 1, д. 28, л. 27–28а; Некрологи деятелей Северо-Западного края. Леонидов Н. Л., *Вильенский календарь на 1903 год*, Вильна, 1902, с. 323. Istoriografijoje klaidingai teigiama, kad, be N. Leonidovo klasių, Kaune veikė ir kiti analogiški kursai, kuriuos 1897 m. įsteigė vietinės berniukų gimnazijos mokytojas Piotras Kartašovas (*Петр Васильевич Карташев*). Tačiau pastarasis viso labo talkininkavo N. Leonidovui ir jokios atskiros mokyklos niekada nebuvo įkūręs (žr.: *Памятная книжка Ковенской губернии на 1898 год*, сост. К. Гуковский, Ковна, 1897, с. 105).

⁷⁴ L. Laučkaitė, *Vilniaus dailė XX amžiaus pradžioje*, Vilnius, 2002, p. 90.

⁷⁵ *Устав классов технического черчения и рисования для ремесленников общества „Воздержанность и труд“ в гор. Вильне*, Вильно, 1913; *Sprawozdaie roczne towarzystwa Św Franciszka Salezego „Powściągliwość i praca“ w Wilnie za rok 1913*, Wilno, 1914, s. 8.

⁷⁶ *Либавское отделение Императорского русского технического общества. Отчет по курсам черчения и рисования для взрослых ремесленников и мастеров за 1898/99 год (I-ый год деятельности)*, Либава, 1899.

⁷⁷ *Либавское отделение Императорского русск. технического общ. Отчет по курсам черчения и рисования для взрослых ремесленников и мастеров за 1910–1911 учебный год*, Либава, 1911, с. 6.

⁷⁸ Pageidaujančių įgyti taikomosios dailės žinių nuolat daugėjo. Jų skaičius išaugo nuo keliasdešimties VPM amatų skyriaus lankytojų iki poros šimtų asmenų, lankusių Nemokamas techninio piešimo ir braižybos klases (VŠA miesto, apskrities ir liaudies mokyklų 1896 m. veiklos ataskaita, LVIA, f. 567, ap. 1, b. 2434, l. 134–135). Pastarąsias 1904 m. pertvarkius į Montvilos techninio piešimo ir braižybos klases ir įteisinus, jų lankomumo statistika perkopė 300 mokinių. Ypač daug vaikų, kilusių iš neturtingiausių Vilniaus gyventojų sluoksnių, pritraukė draugijos „Susilaikymas ir darbas“ mokyklėlė: Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse ją lankė 380 berniukų ir mergaičių, tarp jų 150 draugijos prieglaudų auklėtinių (*Sprawozdanie roczne towarzystwa Św. Franciszka Salezego „Powściągliwość i praca“*, s. 11–12).

⁷⁹ Pavyzdžiui, 1905–1906 mokslo metais tarp 324 asmenų, lankusių Montvilos techninio piešimo ir braižybos klases, 164 buvo kilę iš miestiečių, 115 – iš valstiečių, 24 – iš bajorų, 16 – iš valdininkų, 4 – iš pirklių. Maždaug pusę jų sudarė amatininkai ir fabriku darbininkai, tarp kurių vyravo šaltkalviai, akmentašiai ir staliai; likusieji buvo miesto ir parapijų mokyklų mokiniai, taip pat įvairių įstaigų tarnautojai (*Отчет о состоянии Рисовальных классов, учрежденных И. С. Монтилом в г. Вильне, за 1905–1906 учебный год*, Вильна, 1906, с. 3–4).

buvo fragmentiškas; tik nedaugelis sugebėdavo baigti visą kursą. Be to, dalis minėtų struktūrų funkcionavo palyginti trumpai. Todėl galima daryti prielaidą, kad nei VPM, nei vėliau atidarytos klasės regiono gamybiniais pajėgumams ar socialinei sanklodai ryškesnės įtakos nepadarė. Pirmiausia jų veiklą varžė nepakankamas valdžios bei visuomenės finansavimas ir menkos pačių lankytojų išgalės. Be to, trūko naujoviškai mąstančių dailės pedagogų. Net aktyviausias techninio piešimo skleidėjas I. Trutnevas, nors ir patyręs tam tikrą XIX a. antroje pusėje plitusių demokratinių rusų meno tendencijų poveikį, iš esmės liko ikireforminėje Imperatoriškojoje dailės akademijoje susiformavusiu dailininku, tolimu tiek novatoriškoms pramoninės estetikos idėjoms, tiek modernios gamintojų visuomenės vizijoms⁸⁰. Jo vadovaujamose įstaigose jaunuoliai įvaldydavo piešimo pradmenis, pramokdavo parengti ir skaityti brėžinius, susipažindavo su medžiagų technologija, o svarbiausia – įgusdavo komponuoti ornamentus (paskutiniam išsilavinimo aspektui buvo skiriama itin daug dėmesio, nes iki pat XIX a. pabaigos dailiųjų amatų pagrindu laikytas būtent ornamentų kūrimas). Žodžiu, VPM ir piešimo klasių lankytojai pasirengdavo tegul ir praprususio, tačiau tradicinio amatininko darbui. Deja, tolesnis profesinis jų likimas nežinomas – išlikę archyviniai dokumentai teliudija biografijas tų, kurie pasirinko profesionalaus tapytojo ar skulptoriaus karjerą.

Reikia atkreipti dėmesį, kad techninio piešimo žinios sėkmingiau skleistos pramoninėse Rusijos imperijos vietovėse, t. y. ten, kur atsirasdavo galimybių meninį lavinimą tiesiogiai susieti su gamyba. Būtent tokiu principu vadovavosi Stroganovo, Dailės skatinimo draugijos ir Štiglico mokyklos, kurių auklėtiniai ne tik tobulindavo savo įgūdžius prie šių mokymo įstaigų veikusiose drožybos, audimo, apmušalų, chromolitografijos, dekoratyvinės tapybos dirbtuvėse, bet ir kasmet atlikdavo privalomąją praktiką fabrikuose bei manufaktūrose. Vis dėlto net ir čia pramonės dailininko profesiją pasirinkusių absolventų nuošimtis buvo palyginti nedidelis. Antai iš 1862–1872 m. Stroganovo techninio piešimo mokyklą baigusių 113 mokinių tik 46 įsidarbino fabrikuose, o likusieji tapo piešimo mokytojais⁸¹. Regis, septintasis dešimtmetis buvo piešėjų jungimosi į pramonę apogėjus, nes rusų istoriografijoje pateikiama statistika rodo šią stroganoviečių profesinę orientaciją ilgainiui menkus⁸². Prastėjančią situaciją mėginta taisyti 1902 m. patvirtinus

⁸⁰ Dailininkas Mstislavas Dobužinskis (*Мстислав Валерианович Добужинский*, 1875–1957) prisiminė tradicinę, rutinišką VPM metodiką, grįstą gipsinių akanto lapų ir žmogaus veido dalių piešimu bei štrichuotės tobulinimu. Devintojo dešimtmečio pabaigoje apsigyvenęs Vilniuje, jis užsirašė į šią mokyklą, tačiau greitai pasibodėjo jos pedagoginiais principais ir liovėsi čia lankęsis (М. Добужинский, *Воспоминания*, издание подготовил Г. Чугунов, Москва, 1987, с. 100).

⁸¹ Finansų ministro M. Reiterno 1873 03 02 raštas Valstybės Tarybai dėl priemonių meniškai lavinti gamintojų sluoksnius, *РГИА*, ф. 1152, оп. 8 (1873 m.), д. 199, л. 7.

⁸² Literatūroje nurodoma, kad iš 1862–1886 m. Stroganovo techninio piešimo mokyklą baigusių 402 asmenų 320 pradėjo mokytojauti ir tik 82 nuėjo dirbti į gamybos įmones (Е. Шулгина, И. Прунина,

meninio-pramoninio švietimo nuostatus, kurie turėjo visoje šalyje sustiprinti taikomąją estetinio lavinimo kryptį. Taigi minėti faktai liudija, kad naujas gamybos formas skatinanti meno ir pramonės integracija net ir stambiausiuose Rusijos centruose nevyko sklandžiai. Nei Rusijos imperijos švietimo sistema, nei pati visuomenė nebuvo pasirengusios industrinės epochos iššūkiams. Juo labiau nebuvo pasiruošusi Lietuva, kurioje fabrikinė gamyba buvo smulki, o perspektyva pritaikyti techninės estetikos žinias – itin ribota. Visos šios aplinkybės esmingai pakoregavo pradinius VŠA vadovybės planus. Priešingai valdininkų lūkesčiams, I. Trutnevo vadovaujama piešimo mokykla pirmenybę atidavė „grynajam“ meniniam lavinimui ir taip bent iš dalies kompensavo po Vilniaus universiteto uždarymo krašte jaustą akademinį dailės žinių stygių.

Išvados

XIX a. antroje pusėje tiek Rusijos imperijos, tiek į jos sudėtį įėjusios Lietuvos švietimo sistema išgyveno konceptualų virsmą. Kintant mokymo tikslų ir metodų sampratai, pradėta akcentuoti vaizdinio ugdymo, o ypač vienos iš jo formų – piešimo – vaidmenį. Piešimo idėja tapo svarbiu vadinamosios naujosios mokyklos sampratos sandu. Jos raiškos analizė leidžia išryškinti kai kuriuos kontroversiškus to meto pedagogikos modernizavimo aspektus.

Galima konstatuoti, kad piešimo klausimai sėkmingiau kelti teoriniame lygmenyje. XIX a. antroje pusėje Rusijos edukologinė mintis kūrybiškai įsisavino naujausius Vakarų Europos ir JAV teoretikų požiūrius. Tačiau praktinis novatoriškų nuostatų įgyvendinimas nei bendrojo, nei specialiojo lavinimo srityje nebuvo nuoseklus ir veiksmingas. Vakarų šalyse nubrėžtas naujosios mokyklos, o drauge ir piešimo mokymo tikslas ugdyti kūrybingą, laisvą, demokratinę, industrines gamybos rūšis plėtojančią visuomenę politinėmis ir ekonominėmis Rusijos imperijos sąlygomis galėjo funkcionuoti daugiausia kaip abstraktus idealistinis orientyras. Išskirtinai nepalanki situacija siekti šio tikslo susiklostė Lietuvoje, kurioje politinis režimas buvo itin griežtas.

Pastebėtina, kad VŠA teritorijoje nauji estetinio ugdymo būdai pradėjo plisti tuo pat metu ar netgi anksčiau nei daugelyje kitų švietimo apygardų. Antai 1866 m. įsteigta VPM buvo suplanuota kaip vienas pirmųjų taikomosios dailės židinių imperijoje. Tačiau

История Строгановского училища 1825–1918, Москва, 2002, с. 98). Vadinasi, iš 1873–1886 m. 207 baigusiųjų „gamybininkais“ tapo 36, t. y. mažiau, nei per ankstesnį dešimtmetį. Panašu, kad ir paskui jų skaičius mažėjo. Pavyzdžiui, tarp 1895 m. minėtos institucijos absolventų neatsirado nė vieno, pasirinkusio darbininkišką kryptį (Н. Кузьмин, *Низшее и среднее специальное образование в дореволюционной России*, Челябинск, 1971, с. 103).

veikiai pirmenybė čia buvo atiduota vaizduojamajam menui. I. Trutnevo vadovaujamos mokyklos gravitaciją „grynosios“ dailės link lėmė menki, todėl techninės estetikos puoselėjimui nepalankūs vietinės pramonės pajėgumai ir konservatyvus krašto visuomenės mentalitetas. Ne paskutinį vaidmenį atliko į molbertinę kūrybą sutelktas paties vadovo akiratis. Taip pat lemtingas buvo valdžios požiūris, šią instituciją marginalizavęs ir degradavęs į periferinės, nevisateisės įstaigos lygmenį. Todėl užuot padėjusi įgyvendinti I. Kornilovo projektą, t. y. pasitarnavusi kaip efektyvus socialinės inžinerijos instrumentas, gausinantis ir stiprinantis trečiąjį luomą, VPM tapo pradine akademiųjų studijų pakopa daugeliui būsimųjų tapytojų, skulptorių ir grafikų. Galima nedvejojant pritarti istoriografijoje įtvirtintai nuomonei, kad ji paskatino Lietuvos ir iš Lietuvos kilusias, bet vėliau po įvairius kraštus pasklidusios meninės inteligentijos formavimąsi. Kitaip tariant, I. Trutnevo įstaiga prisidėjo vakarinėse gubernijose palaikant tradicinę elitinę kultūrą.

Vis dėlto, nepaisant straipsnyje nagrinėtų nesėkmių, ištikusių praktiškai taikant naujus metodinius piešimo mokymo principus ir diegiant pramoninės estetikos pradmenis, aptartasis laikotarpis laikytinas svarbiu Lietuvos pedagogikos raidos etapu. Nevalia nuvertinti fakto, kad tuo metu VŠA mokyklose imtos formuluoti tokios pačios dailės lavinimo problemos, kokios keltos daugelio Europos šalių švietimo įstaigose. Ypač svarbu tai, kad mokyklinio piešimo klausimams, anksčiau interpretuotiems siauroje specifinių estetinių uždavinių perspektyvoje, buvo suteikta aktuali pažintinė, auklėjamoji ir socialinė reikšmė. Įsisauganti būtinybė visuomenėje skleisti vizualinį raštingumą: kaip kad vaikai mokosi kalbos ir rašto, jie privalo mokytis suprasti ir perteikti vaizdą. Į piešimą pažvelgta kaip į svarbų asmenybės formavimo, jos kūrybinių, produktyviųjų galių ugdymo veiksnį. Šios iki Pirmojo pasaulinio karo užsimezgnusios idėjos Lietuvos bendrojo ir profesinio lavinimo mokyklose buvo konkretizuojamos ir plėtojamos per visą XX amžių.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

DEWEY, John. My pedagogic creed. *The School Journal*, 1897, vol. LIV, no 3, p. 77–80.

HIPPEAU, Célestin. *Wychowanie publiczne w Niemczech. Ochronki, ogródki dziecięce, szkoły początkowe, szkoły realne, gimnazya, uniwersytety, zakłady specjalne*. Przełożył S. Bełza. Warszawa: Nakładem redakcyi Przeglądu Tygodniowego, 1874.

KERSCHENSTEINER, Georg. *Die Entwicklung der zeichnerischen Begabung: neue Ergerbisse auf Grund neuer Untersuchungen*. München: Carl Gerber, 1905 (vertimas į rusų k.: КЕРШЕНТЕР, Г. *Развитие художественного творчества ребенка*. Пер. с нем. и ред. С. А. Левитана. Москва: Типография товарищества И. Д. Сытина, 1914).

KOMENIUSZ, Jan Aamos. *Świat rzeczy pod zmysły podpadających we czterech językach odmalowany i podprawiony*. Warszawa: U Michała Gröla, księgarza J. K. Mci, 1770.

KRUPAVIČIUS, Mykolas. *Atsiminimai, 2-as leidimas*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2006.

RICCI, Corrado. *L'arte dei bambini*. Bologna: Nicola Zanichelli, 1887 (vertimas į rusų k.: РИЧЧИ, К. *Дети-художники*. Пер. под ред. и с предисл. Л. Г. Оршанского. Москва: В. М. Саблин, 1911).

Sprawozdanie roczne towarzystwa Św. Franciszka Salezego „Powszechność i praca” w Wilnie za rok 1913. Wilno: Drukarnia ks. A. Rutkowskiego, 1914.

БЕЙЕР, Владимир; ВОСКРЕСЕНСКИЙ, Аполлинарий. Рисование в общеобразовательной школе. Исторический обзор, современная постановка преподавания и меры к улучшению ее. *Журнал Министерства народного просвещения*, Новая серия III, 1906, № 6, отд. 3 (Народное просвещение), с. 113–148.

ГЕРСЕВАНОВ, Михаил. *Рисование, как общеобразовательный предмет*. Санкт-Петербург: Типография братьев Пантелеевых [1889].

ДОБУЖИНСКИЙ, Мстислав. *Воспоминания*. Издание подготовил Г. Чугунов. Москва: Наука, 1987.

ИОСИФОВ, Н., *Наглядное обучение черчению и рисованию по системе Фребеля. Методическое руководство для родителей и элементарных учителей*. Санкт-Петербург: Типография товарищества „Общественная польза“, 1866.

Краткие сведения о назначении, устройстве и круге деятельности Центрального училища технического рисования барона Штиглица. Санкт-Петербург, 1881.

Некрологи деятелей Северо-Западного края. Леонидов Н. Л. In: *Виленский календарь на 1903 год*. Вильна: Типография Св.-Духов. Братства, 1902, с. 323.

ЛЕПИЛОВ, Константин. *Рисование и лепка в народной школе (их роль и приемы обучения)*. Москва: Издательство журнала „Народный учитель“, 1913.

Либавское отделение Императорского русского технического общества. Отчет по курсам черчения и рисования для взрослых ремесленников и мастеров за 1898/99 год (1-ый год деятельности). Либава: Типо-литография Августа Кетена, 1899.

Либавское отделение Императорского русск. технического общ. Отчет по курсам черчения и рисования для взрослых ремесленников и мастеров за 1910–1911 учебный год. Либава: Типо-литография „Либавский Вестник“, 1911.

МИЛОВИДОВ, Александр. *Академик-художник Иван Петрович Трутнев: юбилейное издание по поводу 50-летия художественной деятельности И. П. Трутнева, насадителя русского искусства в Северо-Западном крае*. Вильна: Русский почин, 1908.

Отчет о девятом конкурсе по рисованию, черчению и моделированию, бывшем в Императорской академии художеств в 1888 году: очередной конкурс для учебных заведений с обязательным курсом рисования. Санкт-Петербург: Типография братьев Шумахер, 1890.

Отчет о XXII, XXIII и XXIV конкурсах работ по рисованию, черчению и моделированию, присланных в Императорскую академию художеств в 1903, 1904, и 1905 годах. Санкт-Петербург: Типография Санкт-Петербургского градоначальства, 1906.

Отчет о состоянии Рисовальных классов, учрежденных И. С. Монтевиллом в г. Вильне, за 1905–1906 учебный год. Вильна: Типография Л. М. Аркина и К°, 1906.

Памятная книжка Ковенской губернии на 1898 год. Сост. К. Гуковский. Ковна: Типография Губернского правления, 1897.

Положение об учителях рисования и черчения. Санкт-Петербург: Типо-литография Я. Рашкова, 1903.

ПОСАДСКИЙ, Иван. *Выставка по рисованию учащихся Варшавского учебного округа 1911 года*. Варшава: Типография Варшавского учебного округа, 1911.

Правила для приема учеников в Строгановское училище технического рисования и программа учения, на основании Высочайше утвержденного 2-го января 1860 года положения. Москва: Типография Бахметева, 1860.

РЕЙССИГ, Корнелий. *Об изучении искусства рисования и применении оногo к ремеслам, для учителей и учеников Рисовальной школы для вольноприходящих в С.-Петербурге*. Санкт-Петербург: Типография Департамента внешней торговли, 1840.

Рисование на начальной ступени обучения в связи с лепкой и черчением: пособие для воспитателей и преподавателей. Санкт-Петербург: Издание редакции „Художественно-педагогического журнала“, 1912.

Труды съезда преподавателей графических искусств и ремесл Виленского учебного округа 21–25 апреля 1910 г. Вильна: Типография А. Г. Сыркина, 1911.

Устав классов технического черчения и рисования для ремесленников общества „Воздержанность и труд“ в гор. Вильне. Вильно: Типография Кс. А. Рутковского, 1913.

Шестой конкурс по рисованию и черчению в средних учебных заведениях, бывший в Академии художеств в 1884 году: конкурс учебных заведений в которых рисование считается предметом необязательным. Санкт-Петербург, 1884.

ЯКОВЛЕВ, Борис. *Рисование, как общеобразовательный предмет*. Москва: Учебное отделение Музея прикладных знаний в Москве, 1896.

BUTVILAITĖ-PETRAUSKIENĖ, Rasa. Vilniaus piešimo mokykla 1866–1915 metais. In: *Kształcenie artystyczne w Wilnie i jego tradycje = Vilniaus meno mokykla ir jos tradicijos: parodos katalogas*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 1996, p. 302–306.

BUTVILAITĖ, Rasa. Architektūros mokymas XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje neuniversitetinėse Lietuvos mokyklose. *Acta Academiae Artium Vilnensis. Dailė*, 2003, t. 29, p. 7–18.

DORMUS, Katarzyna. *Rozwój form wychowania estetycznego i nauczania rysunku w Krakowie w latach 1850–1914*. Warszawa: Wydawnictwo IHN PAN, 1998.

ENDZINAS, Arnoldas. *Specialiojo mokslo raidos Lietuvoje bruožai. I dalis*. Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Mokslinis metodikos kabinetas, 1974.

GONON, Philip. *The Quest for Modern Vocational Education: Georg Kerschensteiner between Dewey, Weber and Simmel*. Bern a. o.: Peter Lang, 2009.

JANONIENĖ, Rūta. Dailės studijos Vilniuje 1831–1863 metais. In: *Kształcenie artystyczne w Wilnie i jego tradycje = Vilniaus meno mokykla ir jos tradicijos: parodos katalogas*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 1996, p. 283–289.

JUNEVIČIUS, Dainius. 1863–1904 m. Vilniaus gubernijos fotografai. *Kultūros istorijos tyrimėjimai*, t. 3, Vilnius: Gervėlė, 1997, p. 230–298.

KARČIAUSKIENĖ, Magdalena. Lietuviškų elementorių raida. *Lietuviški elementoriai*. Sud. A. Rabačiauskaitė, I. Korsakaitė. Kaunas: Šviesa, 2000, p. 11–76.

KORSAKAITĖ, Ingrida. Kajetono Nezabitauskio elementoriaus (1824) iliustracijos to meto kultūros kontekste. In: *Nuo gotikos iki romantizmo: Senoji Lietuvos dailė*, sud. I. Vaišvilaitė, Vilnius: Academia, 1992, p. 183–191.

LAUČKAITĖ, Laima. *Vilniaus dailė XX amžiaus pradžioje*, Vilnius: Baltos lankos, 2002.

Lietuvos dailininkų žodynas, t. 2: 1795–1918. Sud. J. Širkaitė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012.

Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai (ligi Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos). Sud. M. Karčiauskienė ... [et al.]. Vilnius: Mokslas, 1983.

LUKŠIENĖ, Meilė. *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*. Kaunas: Šviesa, 1970.

NAVICKIENĖ, Aušra. Kajetonas Rokas Nezabitauskis ir jo elementorius. In: *Kajetonas Nezabitauskis, Naujas mokslas skaitymo dėl mažų vaikų Žemaičių ir Lietuvos*, fotografuotinis leidimas. Vilnius: Alma litera, 1996, p. 59–67.

RUTKAUSKIENĖ, Rima. Nemokamos techninio piešimo ir braižybos klasės Vilniuje. *Acta Academiae Artium Vilnensis. Dailė*, 2003, t. 29, p. 85–94.

ŠIRKAITĖ, Jolanta. Vilniaus piešimo mokykla ir jos mokiniai. *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, t. 3. Vilnius: Gervelė, 1997, p. 166–229.

ŠIRKAITĖ, Jolanta. Apie Vilniaus piešimo mokyklą. In: *Académie de Vilna. Vilniaus piešimo mokykla 1866–1915: parodos katalogas*. Sud. J. Širkaitė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017, p. 5–19.

БОРОВСКАЯ, Елена. Санкт-Петербургская рисовальная школа на Бирже и ее основатели – Е. Ф. Канкрин и К. Х. Рейссиг. In: *Немцы в Санкт-Петербурге (XVIII–XX века): биографический аспект*, вып. 6. Санкт-Петербург: МАЭ РАН, 2011, с. 265–275.

ГАНЕЛИН, Шолом. *Очерки по истории средней школы в России второй половины XIX века*. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1954.

КОШМАН, Лидия. Профессиональное образование. In: *Очерки русской культуры XIX века*, т. 3: *Культурный потенциал общества*. Москва: Издательство Московского университета, 2001, с. 200–251.

КУЗЬМИН, Николай. *Низшее и среднее специальное образование в дореволюционной России*. Челябинск: Южно-Уральское книжное издательство, 1971.

ЛЕБЕДЕВА, Валентина. *Судьбы массовой культуры в России: вторая половина XIX – первая треть XX века*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2007.

ЛОМОВ, Станислав; АМАНЖОЛОВ, Сейткали. *Методология художественного образования*. Москва: Прометей, 2011.

ШУЛЬГИНА, Елена; ПРОНИНА, Инна. *История Строгановского училища 1825–1918*. Москва: Русское слово, 2002.

DRAWING LESSONS AND THE SOCIAL POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE: THE CASE OF LITHUANIA

Summary

JOLITA MULEVIČIŪTĖ

This article analyses drawing lessons in the schools of the Russian Empire and Lithuania in the second half of the 19th century. The object of research is viewed not only as a sphere of aesthetic education but also as a sociocultural phenomenon which, as the contemporaries believed, had to play an important role in the modernization of the system of education and the development of crafts and industry.

The abolition of serfdom in 1861 resulted in the emergence of great numbers of free manpower, thus the Imperial authorities faced an urgent task to restructure Russia's economy. Moreover, as the country was joining in with the international market, it was necessary to increase the competitiveness of industrial production. The latter circumstance was accountable for the promotion of technical training. As visual education was considered the basis of technical skills, issues related to the teaching of art were listed among the most urgent problems in the reorganization of vocational training. Establishment of drawing schools intended for craftsmen and industrial workers was initiated in various regions of the Russian Empire. Vilnius Drawing School, opened in 1866 under the management of Ivan Trutnev, a graduate of the Saint Petersburg Imperial Academy of Arts, was among the first institutions of the type. The reasons behind its establishment were both economic and political. It was intended at strengthening the third class, encouraging noblemen to take up crafts and (indirectly) weakening the positions of the former elite of the region. The school, however, soon distanced itself from the initial objectives and focused on the traditional fine arts. This process was determined by weak local industrial capacities, prevailing conservative beliefs of the region's society, and the attitude of the government which degraded the school to the level of a peripheral underprivileged institution. Thus, instead of strengthening the ranks of manufacturers, Vilnius Drawing School helped promote the elite culture in the western governorates.

The idea of drawing was important in the reorganization of both vocational and general education. The second half of the 19th century saw the rise of the so-called new school in Europe and the USA. The educational movement, which focused on the training methods based on the direct visual experience of the child and handwork, attributed drawing to the most important subjects. The ideas of the new school which advocated against the abstract, book-based teaching spread quickly around the Russian Empire. However, under the political conditions of the Empire, the modern model of education, aimed at the development of a creative democratic society, could only function as a theoretical guideline. From this point of view the situation in Lithuania, where the tsarist regime was particularly harsh, was exceptionally unfavourable. Therefore the modernization of the drawing methods, as well as those of the school system as a whole, in the Lithuanian governorates was partial and inconsistent.

Nevertheless, despite the disappointments related to the practical application of the new drawing training methods, the second half of the 19th century can be considered an important stage in the development of education in Lithuania. It should not be underestimated that at that time educators

of Vilnius Education District started framing art education related issues akin to those pointed out by specialists in most European countries. A most important thing was that problems pertaining to drawing lessons at school, which hitherto had been interpreted in the narrow perspective of particular aesthetic tasks, were rendered social significance. The society became aware of the necessity of visual literacy: as children learn to speak and write, they have to learn to understand and convey images. Drawing was regarded as an important factor in the formation of the personality and development of its productive capacities. The ideas that emerged prior to WWI, were developed in Lithuanian schools of general and vocational education throughout the entire 20th century.

Gauta 2018 m. vasario mėn.
Priimta 2018 m. balandžio mėn.

Jolita M u l e v i č i ū t ė – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos kultūros tyrimų instituto vyresnioji mokslo darbuotoja. Tyrimų sritys: XIX a. Lietuvos dailė ir vizualioji kultūra, Rusijos imperijos kultūros politika.

Adresas: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, Vilnius LT-08105
El. paštas: jolita.m11@gmail.com